

tasavvuf

İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi



Ankara 2003

İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725)'nin *Ecvibe-i Hakkıyye'si*

Mehmet DEMİRCİ

Prof. Dr., Dokuz Eylül Ü. İlähiyat Fakültesi

mehdemirci@hotmail.com

Özet

“İsmâil Hakkı Bursevî'nin Ecvibetü'l-Hakkıyye adlı elyazması bir risâlesi bulunup, yedi soruyu ihtivâ eden bir manzûmeye verilen cevaplardan ve şerhlerden oluşmaktadır. Bu sorularda; hutbenin cuma namazında önce, bayram namazında ise sonra okunmasının hikmeti, namazın beş vakit olmasının sebebi, namaz rekâtlarının sayısı, gündüz kılınan namazlarda kıraatin sessiz, gece kılınanlarda sesli olmasının sebebi, kıyamete yakın güneşin batıdan doğacağına dair olan haberin anlamı, bayram namazlarındaki ziyade tekbirlerin hikmetleri sorulmaktadır.

İsmail Hakkı Bursevî bu sorulara cevap verirken, mezkûr konu ve ibadetlerin hikmetleri ve iç anlamlarına dair ilgi çekici açıklamalarda bulunmaktadır. Bu yazıda söz konusu risalenin Türkçe tercümesi sunuluyor. Lüzum hasıl oldukça, ara başlıklar konulmuş ve dipnotlarda kısa açıklamalar yapılmıştır.”

Takdim

İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Ecvibetü'l-Hakkıyye an Es'ileti's-Şeyh Abdurrahmân* veya *Ecvibetün Hakkıyyetün Şehdiyye an Esviletin Hakkaniyyetin Abdiyye* adlı bir risâlesi bulunup, yedi soruyu ihtivâ eden bir manzûmeye verilen cevaplardan ve şerhlerden oluşmaktadır. Bu yedi soru şöyledir:

*Heft suâlim var sana ey ârif-i esrâr-ı Hak
Cuma'da ön, iydsa sonra hutbe okunmak nedir?
Leyle-i Mi'rac'da pençâh vakt salât farz oluben
Ba'de tenzîlin aceb beş vakte hasr olmak nedir?
İki, üç, dört rek'aden bîş ü kem olmayub salât
Her birin bir vakte tabsîs eyleyüb kulmak nedir?*

*Her salât kim rek'ati üç ola yâbut dört ola
Ol salât içre iki kerre bu oturmak nedir?
Gündüz ihfâ ile olmuşken kıvâat fi's-salât
Cum'a ve ıydin salâtı içre olmamak nedir?
Çün yakın ola kıyâmet mağribî olup şems
Kenz-i garba girip andan yine doğmak nedir?
Ziyâde tekbirleri ıydin nedir hem idicek
Her birinde ellerini Abdî kaldırmak nedir?**

İsmâil Hakkı Bursevî (1063/1653-1137/1725) bu sorulara cevap verirken, ilgili ibadetlerin hikmetleri ve iç anlamlarına dair ilgi çekici açıklamalarda bulunmaktadır.

Risâlenin müellif hattıyla olan nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Es'ad Efendi, nr. 1521, vr. 42^b-61^a). İsmâil Hakkı, âdetinin hilâfına risâlenin başında veya sonunda te'lîf tarihini vermez. Şerhin müellif hattıyla olan nüshasının bulunduğu mecmûada kendisinden önceki ve sonraki risâleler 1118 ve 1123 tarihlerini taşıdıklarına göre muhtemelen bu eser mezkûr tarihler arasında yazılmış olmalıdır.

Risâlenin tespit edilebilen nüshalarının buldukları kütüphaneler şunlardır:

1. Süleymaniye Ktb., Es'ad Efendi, nr. 1521, vr. 42^b-61^a
2. Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 724/3, vr. 52-82.
3. Âtîf Efendi Ktp., nr. 1420/2, vr. 53-75.
4. Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyî, nr. 469, vr. 1-40.
5. Beyazıt Devlet Ktp., Genel, nr. 3506, vr. 250-274.
6. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 135, vr. 41-66.

Tercümemize esas olan ve müellif nüshası olarak bilinen yazma, yukarıda 1. sırada yer alan, Süleymaniye, Es'ad Efendi, 1521/2 numarada kayıtlı olan nüshadır.(**) Metin içinde verdiğim varak numaraları bu yazmaya aittir. Konuların biraz daha kolay takip edilebilmesi için, yer yer ara başlıklar koydum. Sorular Türkçe ve manzum, cevaplar ise Arapça'dır. Soruların Türkçe metnini parantez içinde verdim. Lüzum hâsıl oldukça, dipnotlarda kısa bilgiler vermeye ve hadislerin yerlerini göstermeye çalıştım.

(*) Risâlenin muhtelif nüshalarında ve kütüphane kayıtlarında yer alan isimleri ile, cevaplanan manzûmenin sahibinin mahlâsının "Abdî" olması dikkate alınarak, sual sahibinin, Bursa'da muhtelif medreselerde müderrislik de yapan Bursevî Abdî Efendi diye meşhûr olan Abdurrahmân b. Şâban Efendi (ö. Zülka'de 1120/Ocak 1709)'ye ait olduğu söylenebilir (Hayatı için bk. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vakâyiü'l-fudalâ*, c. II, s. 303). Bu mutalâaları, risâlenin yazılış tarihiyle ilgili ihtimalleri ve eser hakkındaki kütüphane bilgilerini lütfeden Ali Namlı'ya teşekkür ederim.

(**) Bu nüshanın fotoğraflarını seneler önce Mustafa Tahralı'dan almıştım. Kendisine teşekkür ederim. Tercümesi bitip yıllarca bekledikten sonra inşaallah şimdi gün yüzüne çıkıyor.

[vr.42/a] **Abdî'nin Hakkânî Sorularına
(İsmâîl) Hakkî'nın Tath Cevapları**

[vr. 42/b] Bu risâle, Hz. Şeyh Abdurrahman Efendi (Allah sırrını takdis etsin)'nin sorularına, şeyh Abdulhak İsmâîl Hakkî'nın (günahları mağfur olsun) cevaplarıdır.

(Heft suâlim var sana ey ârif-i esrâr-ı Hak)

Ey Hakk'ın sırlarını bilen, sana yedi suâlim var.

Yedi Sayısı

Aslında nihâyesiz olmakla beraber, sorular yedi olarak kısaltıldı. Bu da arzın değil, yedi göğün melekûtuna işaretidir. Gerçi keşif sahibi ârif, her ikisinin melekûtuna muttali sayılır. Çünkü böyle bir ıttala olmaksızın velâyet söz konusu olmaz. Şu âyet-i kerime buna işaretidir: "İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu (hükümrânlığını) şöylece gösteririz." (6 En'am/75). Buradaki "gösteririz" den maksat, her iki melekûtun sırlarına ve hakikatlerine muttali' kılırsınız, demektir. Ayrıca Allah, şu âyetinde, insanî ruhu ve başka şeyleri "melekût" olarak ifade etmiştir: "Herşeyin melekûtu elinde olan Allah münezzehtir." (36 Yâsin/83). Burada melekût, ruh demektir. Çünkü cesede göre ruh, mülke göre melekût mertebesindedir. Bunlardan biri, duyularla hissedilir, gösterilebilir; ikincisi ise, ancak tebaiyyet ile gösterilebilir. Çünkü birincisine lâzımın melzûma taalluku gibi bağlıdır. Bütün kevnî hakikatler, sûretleri ile birlikte bu hâl üzeredir.

Adı geçen kısaltmayı esmây-ı seb'anın sırrını açıklayıcı olarak ele almak da mümkündür. Hak tarikat erbabı arasında bunlar, esmânın anası ve asılları olarak kabul edilir. Burada onları saymaya gerek yok.¹

Yedi sayısı, aynı zamanda ilâhî hakikatin sûreti olan yedi sığata da işaretidir. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.) buyurur: "Şüpbesi Allah Âdem'i kendi sûreti üzere yaratmıştır."²

Yedi rakamı, sayıların analarından olunca marifet ehli onu açıklarken bu durumu göz önünde bulunduracaktır. Zira mükâşefe makamı hikmetli davranmayı gerektirir. Muvaffak kılacak olan Allah'tır.

Birinci soru:

(Cuma'da ön, yıdsa sonra hutbe okunmak nedir?)

Hutbenin cuma namazından önce, bayram namazında ise sonra okunmasının hikmeti nedir?

Cevap: Bil ki, asıl olan, bayram ve cuma hutbelerinin her ikisinin de namazdan sonra îrad edilmesidir. Bazı anlayışlı kimseler de buna işaret eder. Ancak,

1 Esmâ-i seb'a: a) Lâilâhe illallah, b) Allah, c) Hû, d) Hak, e) Hay, f) Kayyum, g) Kahhar.

2 Müslim, Birr, 32; Buhari, Enbiya, 1.

Cuma sûresinde zikri geçen dağılma hadisesi vuku bulduğunda [vr.43/a] Cuma namazının hutbesi öne alındı,³ bayram hutbesi ise aslı üzere kaldı.

O gün ashab (r.a.), üzerlerine borç olanı yerine getirdiklerini zannetmişlerdi ki, bu da hutbeden önce kılınan Cuma'nın farzı idi. Olay üzerine, bundan sonra, dağılıp gitmeyerek namazı beklemeleri için, hutbenin namazdan önceye alınması değişikliği yapıldı.

Bunda birtakım işaretler vardır:

(Birinci işaret):

Hutbe; fark, irşad, da'vet ve beka makamına işarettir; bunlar namazda mevzû-ı bahs olan cem' ve fenâ makamından sonra gelirler. Çünkü namaz, Hazret-i Ahadiyyete vahdanî bir teveccüh, şuhûd denizine gark olmak; orada zât, sıfatlar ve fiiller için tamamen helâk olmaktır. O hâlde makam, namazı hutbeden öne almayı gerektirir.

Tecelli

Bu sebebledir ki, irşad için kim vüsulden önce aynü'l-cem'a heves ederse muhakkak helâk olur. Çünkü işin başı ilim, sonra ayn, sonra hakır. İlmî tecelli her nekadar bazı keşifler verirse de bu uzak bir şeydir. Bu durum bazı dağların tepesinden Kâbe'yi gören kimsenin hâli gibidir. Allah öyle bir şeyle müşerref kılmıştır fakat ikisinin arasında bir günlük mesafe vardır. Her ne kadar bu umumî bir keşif ise de, uzaktan bir görüştür. Burada bir çok sâliklerin ayağı kaydı da bunu vüsûl zannettiler ve tarihte uzak düştüler. Onların hâli, meyhanenin kapısına varıp da daha içmeden şarabın kokusu ile sarhoş olan kimseye benzer. Şarabın kendisini içmek nerede, kokusundan sarhoş olmak nerede! Bilhassa, mukarrebûnun durumunda olduğu üzere, tecelliyât-ı zâtıyye kadehlerinin içilişindeki gibi katışıksız saf şarp olursa!

Tecelli-i aynîye gelince, bunun ehli irşad kutbudur. Zira bu, Kâbe'yi yakın harîminden, hatta harîmine girdikten sonra görmek gibidir.

3 Vakt-i saadette bir kıtlık esnasında Şam'dan bir kervan gelmiş, durum davul çalınarak ilân edilmişti. O sırada cemaat mescidde, Peygamber'imiz ise minberde bulunuyordu. Günlerden Cuma idi ve Cuma namazı kılınıyordu. Davul sesini işitenler, dışarı fırladı, içeride sadece 12 kişi kaldı. Bu olay üzerine Cum'a sûresinin 11. âyeti nazil oldu: "Ey Muhammed, onlar bir kazanç veya eğlence gördüklerinde seni ayakta bırakarak oraya yönelirler. De ki: Allah katında olan, eğlenceden de kazançtan da hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en iyisidir."

Bir rivayete göre, o zamana kadar cuma hutbesi bayram hutbelerinde olduğu gibi namazdan sonra okunuyordu. O sırada cuma namazı kılınmış; ashab, namaz eda edildiği için dışarı çıkmakta bir beis olmadığını zannetmişlerdi. Âyet-i kerimenin indirilmesi üzerine Cuma hutbeleri namazdan önceye alındı, bayram hutbeleri ise namazdan sonra okunmaya devam etti. Bu konuda bk. Tâhiru'l-Mevlevî, *Müslümanlıkta İbadet Taribi*, İstanbul 1963, s. 59; Müslim, K. Cum'a; Celâlüddin es-Suyûtî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, Kahire 1382/h., s. 169; *Tecrîd-i Sarîh* terc., Cuma bahsi, c. III, (Hadis nu: 508).

Tecellî-i Hakkî'nin ehli, vücûd kutbudur. Fakat her mürşidin Gavs olması icab etmez; olabilir de olmayabilir de. Bu azîz ve alîm olan Allah'ın takdiridir.

Bu tecellinin üstünde Peygamber (a.s.)'e ait başka bir tecelli vardır. O da, hakikatü hakka'l-yakîndir. Peygamberimizin şu sözü buna işarettir: "*Benim Allah'la öyle bir vaktim var ki, benimle birlikte oraya ne bir mukarreb meleik [vr.43/b] ne de bir mürsel nebî sığmaz.*"⁴

Eğer kulun hakla irtibatı sarîh ise, mümkinat silsilesinin vasıtılığı söz konusu olmayacaktır. Lâkin o hâlin, bu vakt-i celilde bir kimseye mutlak olarak müyeser olmadığına işaret etmelidir. Bu durum, ahirette sûreten olmasına vesile olarak, dünyada mânen gerçekleşmiştir. Bu hususu anladınsa, bayram gününde namazın hutbeden önce olmasının sırrını elde ettin demektir. Böylece cemaat cem'de icmâlen sevinir, çünkü onlar imama uynuş durumdadırlar. İmam da tafsil sevinir. Tafsil mertebesi cemaat için, hutbeden sonra ve fark-ı evvel makamından cem-i evvel makamına irşaddan itibaren gerçekleşir.

İcmal-Tafsil

Cuma günü hutbenin namazdan önce olması da ona işarettir ki, yukarıda zikredildiği üzere, cemaat fark'ta icmâlen sevinirken, imam tefsilen sevinir. Çünkü mürşid, müridlerinden herbirinin mertebesine inmedikçe, kendisinden irşad hasıl olmaz. Onun fark'taki tenezzülü müridlerinden hepsinin kendisine tenezzülü gibidir. Tafsil, icmal gibi değildir. Ehl-i fark'tan gözü kapalı olanlar icmalî ve taklidî olarak, ehl-i cem'den birine uymanın kâfî olduğunu zannettiler. Allah, onları sülûkte doğru yola getirmek sûretiyle bu kötü zanlarından döndürsün. Kendilerinin şeriat mertebeleri ile ilgiyi kesmemeleri ve evlere kapısından girenlerden olmaları için, önce fark, ikinci olarak da tafsili ve tahkikî biçimde cem' lâzımdır. Yani böylece hakikatin başlangıcına şeriat kapısından girmiş olurlar; tâbi olma şerefine ermek, vesile sevgisinin feyzini elde etmek için irşad sahiplerine hizmet ederler.

Mürşid, önce yükselici sonra aşağı inici durumdadır. Bayram namazında ve hutbesinde buna işaret vardır. Mürşide nisbetle bu namaz, hakikatte bilfiil, müride nisbetle ise bilkuvve bir mertebedir.

Mürid, önce aşağı inme sonra yükselme durumundadır. Cuma hutbesi ve namazı buna işaret eder. Bu, müride nisbetle, hakikatte bilfiil [vr.44/a] bir mertebe, mürşide nisbetle ise bilkuvve bir mertebedir. Çünkü onun aynı'l-cem'deki sırrı fark'taki oluş hâlidir. "Ey Muhammed! Senin gönlünü açmadık mı?" (94 İnşirah/1), âyet-i kerîmesi buna işaret eder. Ancak bu, mutlak cem' ve cem-i salât arasında bir farktır. Namaz, hususi bir tecelli için emrolundu. Onun için Peygamberimiz arkasını görürtür o vakit ilâhî huzurun karşısında namaz kılardı. Bu huzur, vech-i mahz'dan başka bir şey değildir, bunun için dâr-ı Hak'tandır. Onu bütün

4 Aclunî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. II, s. 244; Kuşeyrî, *Risâle*, Telvîn-Temkîn Bahsi.

varlığıyla görürdü bir cüz'ünü değil. Aksi hâlde takyid gerekirdi ki, Allah bundan münezzehtir. Bu mutlak oluşa tavafta işaret vardır. Tavaf, Kâbe'nin etrafında herhangi bir cihet kaydı olmaksızın dönmektir. Tavafın sûretiyle, namazın manası tek bir sırrın sembolüdür. Bunun için Cenâb-ı Hak buyurur: "Nereye dönerseniz Allah'ın vechi oradadır." (2 Bakara/115). Yüzün sûretinin meselâ altın oluğa yönelmesi, namazın görünüşünü bu cihetle kayıtlamış olur. Yüzün hakikat ve batınına gelince, o mutlak kalp yüzüdür, onun özel bir lâkabı (hareketi) yoktur.

O hâlde namazın mânâ yönü, tavafın sûretinde olduğu gibi asla herhangi bir şeyle kayıtlanmaz. Bunun içindir ki, namaza başlarken ve intikaller sırasında, Allah'ın büyüklüğünü yükseltmek için husûsî şekilde tekbir konmuştur. Şüphesiz yüce Allah vâsî' ve âlîmdir. O'nun için asla hasr (kayıt) yoktur. Hasr ancak sûretler, mazharlar ve meclâlar için söz konusudur.

Bayram günü, bayram olarak tahsis edildi, bunun aksi vârid değildir. Büyük bayram Allah'a mülâkî olmaktır. Sahih haberlerde geldiği üzere bu, dünyada kalp makamındadır, âhirette ise çok yakınlık makamındadır. Avam olanlar, örtülüdürler, bu hususta havassa tabidirler, sonra beşerî fark makamına döndürülürler.

Cuma günü de aynı şekilde, başka değil, ancak kendi manasına tahsis edildi. Çünkü o çoğalma, artma günüdür. Artma ancak, terakkî için üzerine ilave yapılacak bir şeyden sonra olabilir. Hicab ehli, sülûk ve teveccühte, ilk hâllerine ilave bir şey hâsıl etmek sûretiyle artış sağlar. Bu da hicabtan sonra keşf, fark'tan sonra cem', ayrılıktan sonra vuslattır. [vr. 44/b]

Fark-Cem'

Hutbenin fark'a, namazın cem'a işaret olduğunu söyledik. Çünkü hatibin yüzü halka karşıdır; halkın yönü kesret ve fark yönüdür. Namaz kılan Kâbe'ye karşı durur. Kâbe ise Zât-ı Ahadiyyet sırrına işaretidir. O hâlde onun yüzü, Hakk'a tabî olan yönedir. Hakk'ın yönü ise vahdet ve cem' yönüdür.

Fark ve cem'in bir takım mertebeleri vardır. Berzah, hicap ve gaflet ehli olanlar fark-ı evveldedirler. Bu, halkı Hak'sız görmektir. Bunun neticesi iki vücut kabul etmektir: Mümkinü'l- vücut, vâcibü'l- vücut (mümkün varlık, vacib varlık). Bunu böyle kabul edenin hâli ikiciliktir, bu şirkîdir, hakîkî tevhîde münâfidir. Bu şirkî izâle için **Lâ ilâhe illallah** konmuştur. Lâ ilâhe illallah, nefy edatı ile mevhum vücudu nefy (yok) eder, isbat edatı ile de vücut-ı hakikiyi isbat eder. Fakat hakikat ehline göre vücut birdir, başka değil. Onlara göre nefy, varlığı olmayan mevhum bir şeydir. O hâlde, aslı yokluğu üzere devam eden bir şeyi nefyetmenin manası yoktur.

Fark-ı evvelden sonra, cem'-i evvel ve fenâ-i evvel gelir. Bu, Hakk'ı halksız görmek ve vahdet âleminde kesretsiz durmaktır. Bu cem' ve şühud erbâbı, tevhîd-i aynî ehlidir. "Ahirete de yalnız onlar kesinlikle inanırlar." (2 Bakara/4) âyet-i kerimesi ona işaret eder.

Tevhîd, ancak nisbet ve izâfetleri kaldırmakla hâsıl olur, hatta tevhidi kendine nisbet etmeyi de kaldırmak gerekir. Bunu için Cenâb-ı Hakk, “**Bil ki Allah’tan başka ilâh yoktur.**” buyurduktan sonra “**Günahının bağışlanmasını dile.**” (Muhammed, 47/19), buyurur. Buradaki günahın manasına dikkat et, oldukça incedir; Allah’ın “... fakat Allah attı.” (8 Enfal/17) sözüyle mukabildir.

Bu cem’den sonra cem’ul-cem’, fenâ-i sâninin başlangıcı ve beka-i evvel gelir. Bu cem’ ve farkın mecmûnunun cem’i; abdiyyet mertebesinde, Allah’ın zâtı; sıfatları ve fiilleri ile perdelenme olmaksızın, zâtı, sıfatları ve fiilleri tahsil etmektir.

Daha sonra beka-i sâni gelir. Bu, temkîninin nihâyeti, belki de makbul telvîndeki temkîninin son noktasıdır. Onunla, vâsıl, mâlûm-mechul hâle girer ve mutlak garîb olur. Garîblere ne mutlu! Şu kudsî hadis buna işaretler: [vr.45/a] “*Kubbele-
rimin altında benden başka kimsenin bilmediği velîlerim vardır.*”⁵ Yani gayriyyet mertebesinde kalanlar onları tanımazlar. “Kubbeler” ifadesi de onların gizliliğini temsil içindir.

Buradan hareketle demişlerdir ki, insan-ı kâmilî tanımak, Hak Teâlâ’yı tanımaktan daha zordur. Zira Hak, devamlı tenzihle birliktedir, insan-ı kâmil ise teşbihte kaimdir. Müteşabihleri ancak Allah bilir. İlimde râsih olanlar, onlara iman ettik, derler, yani apaçık, hakikî, sapmasız ve meyilsiz bir imanla inandıklarını belirtirler. Çünkü onlar merâtib sâhibidirler. Kim merâtib üzere yürürse tehlikeden emin olur. “Ey basiret sahipleri ibret alınız.” (59 Haşır/2).

Bayram namazında hutbenin sonra okunmasındaki ikinci işaret:

Bayram günü hutbe sona bırakılır. Çünkü bayram, geçmiş ümmetlerle şimdiki merhamete lâıyk ümmet arasında müşterektir. Nitekim Yüce Allah, hikaye yoluyla şöyle buyurur: “**Bize ve bizden sonra geleceklere bayram olsun.**” (5 Mâide/114). Yine buyurur: “**Sizinle karşılaşmamız zînet (bayram) günüdür.**” (20 Ta-ha/59). Burada kastedilen, Mısırlıların bayramıdır. Ayrıca İbrahim (a.s.)’ın kıssası, kavminin putlarını kırması da buna delâlet eder ki, hâdise bayramları için çıktıkları sırada cereyan etmiştir.

Şüphesiz geçmiş ümmetler, daha sonra gelen Peygamberimiz (a.s.)’dan feyz aldılar. Onlar, peygamberleri de bizim Peygamber’imiz (a.s.)’ın kandilinden feyz almışlardır. Geçmiş bir nebî veya velî yoktur ki, Nebî (a.s.)’ın sûretlerinden bir sûret olmasın. Bu hususu tafsilatlı bir şekilde *Mecfû’l-Beşîr* isimli kitabımda açıkladım.

Şüphesiz hariçteki vâkia uygun olarak, hutbe namazdan sonra okunur. Cumada önce okunması, bu faziletli ümmete mahsustur ve bu ümmetin adettir, önce bu ümmet icrâ etmiştir. Nebî (a.s.) ilimde ve ayn-i hâricîde onların başıdır.

5 Benzeri bir hadis için bk. Ali Yardım, *Şîbâb’ül-Abbâr Tercümesi*, İstanbul 1999, s. 202. Yukarıdaki hadisin değerlendirilmesi için bk. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara 2000, s. 148.

Ahmed-Muhammed

Eskilere nisbetle Peygamber'imiz **Ahmed**'dir çünkü onlar onu övmüştür ve peygamberleri vasıtası ile ondan kendilerine ihsan ulaştırmıştır. Sonrakilere nisbetle ise **Muhammed**'dir. Çünkü onlar, kendisinden vasıtasız olarak feyze nâil olmaları ve ahlâk-ı celîlesinin maddî şekilde zuhûru sebebiyle onu övmüşlerdir. [vr.45/b]

Ahmed, mahmud mânâsınadır ve evvelki ümmetlere bildirilmiştir. İsa (a.s.) kendisinden sonra gelecek, ismi Ahmed olan bir peygamberi müjdelemiştir.⁶ Keza Tevrat'ta bu isim anılır. Peygamberimiz (s. a. v.), ruhlar âleminde iken, mücerred ruh için uygun olan az lâfızdır ve onlar nezdinde böyle isimlendirilmiştir. Ruh diliyle hâmid olması itibariyle, hâmid mânâsı da câizdir. O, ezelen ve ebeden hâmid ve mahmûddur. Maddî olarak zuhurundan itibaren de ebediyen **Muhammed**'dir. Maddî vücudun zuhuru, güzel vasıf ve ahlâkın görünmesi üzerine; insan, cin ve melek onu tekrar tekrar övüyor. Çünkü dînî ve uhrevî bakımdan ondan herkes faydalanmaktadır. Onun için Cenab-ı Hak buyurur: "**Seni ancak, âlemlere rahmet olarak gönderdik.**" (21 Enbiya/107). Yani âlemlerin hepsine. Hatta bir cihetten ona şeytan bile hamdeder, çünkü onun için de rahmettir. Rahmet oluş, şeytanın kayıtlardan ve silsilelerden kurtulması yoluyla; nitekim Süleyman (a.s.) zamanında vuku bulmuştur.⁷ Şeytanın dalaletle sürükleyici, Nebi(a.s.)'in hidayete eriştirici olması dolayısıyla o, Peygamber (s.a.v.) ile karşı karşıyadır. Bu durum onun için gazaptır, Peygamber onunla ve tâbileriyle şiddetle mücâdele etmiştir. Onlar, geçmiş ümmetlerin hilâfına, basiretlerinin açılması ve istîdatlarının kuvvetlenmesi için, bu ümmeti dalâlet ve vesveseye düşürmeye çalışmaktan geri kalmamışlardır. Eski milletlerden biri, yakınlerinin zayıflığı dolayısıyla, saptırıcı şeytana kolaylıkla uyar ve yoluna girerdi, o saptırıcı da çoğunluktan vaz geçmişti. Allah muhafaza buyursun.

Üçüncü İşaret:

Münasebetleri itibariyle lâfızlardan, bazı manalar çıkarılabilir: Cuma "**cem**" kökündendir. Bu, fark'tan sonraki cem'a işaret eder. O, ancak vücud-i halkî ile mevcuttur ve Hakk'ın vechine perdedir. Ne var ki o, Rab Teâlâ'nın kendilerine her vecihten gizlenmediği bir sınıftandır. O hâlde urûc yönünden, seyrde fark daha önde gelir. "**O, evveldir ve âhirdir.**" (57 Hadid/3), âyetindeki **el-Âhir** ismi buna işaret eder.

Iyd (bayram) kelimesi 'üd'dandır. Üd ise ilk hâle dönüştür. [vr. 46/a]. Bu da el-evvel isminin manası olan cem'den sonraki fark'a işaret eder. Çünkü Allah, seyr-i urûcünün sonu ve müntehâsı olduğu gibi, seyr-i nüzûlünün mebdeidir. Bay-

6 Bk. 61 Saf sûresi/6. Ayrıca bk. Mehmet Aydın, "Beşâiru'n-nübüvve", *DİA*, c. V, s. 549.

7 Bk. 38 Sâd sûresi/36-38.

ramda hutbe, lâfzından geldiği 'ûd'a (dönüşe) delâlet etmesi için sonraya bırakılmıştır. Allah sırlar hazinesidir, dilediğine cimrilik etmeksizin, kâfi ölçüde verir.

Dördüncü İşaret:

Nefs-Ruh

Hutbe; ruhun, sır âleminde, hatta gaybül-gayb ve gayb-ı ahfâ olan sırru's-sır âleminde döndükten sonraki hâline işarettir. Âlem-i nâsuttan dönmesi ve ruhla birlikte âlem-i lâhûta girmesi için nefse hitab eder. Nefs; karanlık, siyah, emmâre olan ilk makamında durmaktadır. Oradan ayrılıp, kalb makamına hareket ettiği vakit, mükâşefe denizine girecektir, fakat ilk fark makamına yakınlığından dolayı telvinden hâli kalmaz. Ruh tarafına yürüdüğü vakit müşâhede denizine düşecek, ayın güneşden ışık alışı gibi, ruhun nuru ile aydınlanacaktır. Çünkü, o vakit nefis, kandine ay diye işaret edilen kalble beraber deveran eder. Fakat nûrunun kaybolmasından ve ışığının batmasından emin değildir. Çünkü, vücûd-ı zâhirî dağları arasında uzak düşmüştür. Sır ve sırru's-sır makamına yükseldiği vakit, doğma batma nisbetinden, telvin-temkîn ilgisinden kurtulacak ve göklerin ve yerin nûru olan Allah'ın nûru ile mağfûr ve mestûr olacaktır. Bu hâlde onun zulmânî yaratıklar asla görmez; ancak dünya ehli, hakîikatini bilmedikleri hâlde, güneş ve ayın tesirlerini gördüğü gibi, onun da bazı eserleri görülür. Güneş ve ay, dünya insanlarına göre bazen doğar, bazen batır. Ama kendi yönlerinden, onları herhangi bir şey perdelemez. Bunun için insan-ı kâmilin nûru asla kaybolmaz.

Nefs, bu yüksek tabakaya ulaştığı vakit hâli bayrama döner, bunu bil. Aynı şekilde bâtunî kuvveler itibarıyla nefisler mertebesinde cevap çıkmış oldu. Nefsânî tabîî kuvveler gibi, ehl-i fark bu kuvvelerdendir. Ruhani kuvveler gibi ehl-i cem'de olanlardır. Bunlardan hangisi ötekine uyarsa, onun boyasına boyanır, onun hükmü ve îcabı üzere hareket eder. [vr. 46/b]

Beşinci İşaret:

Mekke-Medîne

Cumanın farziyyeti Mekke'de gerçekleşti. Çünkü, Kâbe'nin, Zât-ı Ahadiyyet'e sembol olması dolayısıyla Mekke, bir cihetten makam-ı cem'dir. Fakat, cuma namazının kılınması Medîne'de yerine geldi. Mekke'de başlaması dolayısıyla, dâvet daha önce olduğundan, cumada hutbenin tekaddüm etmesi uygun düşer.

Peygamber (a.s.)'in hicret zamanındaki hâli cem'-i sânidir; bayram namazının vücûbu da o sırada gerçekleştiğinden, bayramda namazın önce kılınması münâsip olur. Bu hususa şu âyet-i kerime de delâlet eder: "Seni, yardımını ve mü'minlerle destekleyen O'dur." (8 Enfal/62).⁸ Âyette söz konusu olan yardımlardan bi-

⁸ Bu âyet şöyle de anlaşılabilir: "Seni ve mü'minleri yardımını ile destekleyen O'dur". Bursevî, metin içinde verdiğimiz meâldeki anlayışı benimsemiş görünüyor.

risi, vâsitasız mutlak yardımdır. İkincisi ise, mü'minlerinki ile kayıtlı yardımdır. Bu yardım ve teyide, irşad makamına döndükten sonra ihtiyaç duyulur.

"Muhâcirlere" ruhani kuvvelere işaretler, onlar zat makamından sıfatlar makamına göç ettiler. "Ensar" ise, nefsten mü'min ve mutmain kuvvelere işaretler. Onlar ruha, yani insani nefislerin irşadında yardım ve muâvenette bulundular. Bunun içindir ki Peygamber (s.a.v.)'in şeytanı Müslüman oldu, yani teslim oldu ve zevceleri itaatte ona yardım ettiler. Görülüyor ki irşadın hakikati, Medine'de ortaya çıktı. Çünkü dile kılıç isnâd edilmesi ancak Medine'de vuku buldu. Peygamber (a.s.), Mekke'ye fetih senesinde dönmüştür ki bu, cem'a işaretler. Nitekim Cenab-ı Hak şöyle buyurur: "Kur'ân'ı sana farz kılan Allah, seni döneceğin yere döndürecektir." (28 Kasas/85). Yani (...) manasında olduğu gibi, sana cem'i farz kıldı ki, seni bu cem'den sonra ilk meâde döndürsün. Oradaki hâlin ise cem'ul-cem' olur da; kesretten vahdet, ve vahdetten kesret perdesinin kalkması sûretiyle göğsün inşirah bulur, senin için telvinde temkîn gerçekleşir.

Peygamber (s.a.v.) Medine'de defnedilmiştir, çünkü onun sırrı beka idi, Medine'de defnedilmesi uygundu. Mekke ile Medine arasındaki mesafe on konaktır. Felekler dokuzdur, onun üstünde Levh-i Mahfuz mertebesi vardır, onunla "on" tamam olur. Onun üstünde, cem' itibarıyla peygamber'imiz (a.s.)'in vücudu olan Kalem-i Â'lâ'dan başka bir şey yoktur. O hâlde onun nefsinin farkı ile ruhunun cem'i arasında on mertebe vardır. Her ne kadar [vr. 47/a] ikisi arasında asla bir fark bulunmaması dolayısıyla cem'i farkında, farkı da cem'i içinde yer almakta ise de durum böyledir. Keza onun gözü öylesine keskindir ki, gökleri melekûtunun mükâşefesinde bulunur ve yeryüzünde bulunduğu hâlde, bir anda arşın ötesine nazar ederdi.

Altıncı işaret:

Devr-i âdemî müddeti olan Sünbüle⁹ devri, yedi bin senedir. Bu sebeple günlerden hafta teşkil olunmuştur. Çünkü Allah'ın buyurduğu gibi, ilâhî gün bin senedir: "Rabb'in katında bir gün bin yıl gibidir." (22 Hacc/47). Hafâ devrinin müddeti altı bin seneye yakındır, bu da geçmiş milletlerin müddetidir. O devirlerde ancak "Lâ İlâhe illallah" sırrı görünüp, Hakikat-i Muhammediyye zâhir olmamıştır. Onun için eski ümmetlerin ekserî hâli, İbrahim (a.s.) zamanı hariç, tafsilsiz icmalle birlikte sübûtî sıfatları, Zât-ı İlâhî'ye iltibastan tenzih şeklinde olmuştur. Aksi hâlde o son olurdu. Vakta ki yedinci bine yakın bir zamanda Peygamber'imiz (a.s.) cismani olarak zuhur etti, hafâ devri zâil oldu ve ism-i a'zâmın tafsilden icab ettirdiği üzere, zuhur devri bütün kemâlatıyla gelmiş oldu. Böylece bu ümmetin hâli, topluca tenzih ve isbat oldu. Bundan dolayı cuma namazı

9 On iki burçtan dokuzuncusu, Başak burcu, 22 Ağustos-21 Eylül arası. Bazı eski halk inançlarına göre bu burçta doğanlar akıllı, düzenli ve soğukkanlı olurlar. Bk. *Meydan Larouse*.

başkalarına değil, onlara farz kılındı. Zira isimler topluluğu, onların hakikatlerinin gerçekleşmesi, hükümleri ve eserleri ile zuhûru, ancak onlar için vuku buldu. Yine bu sebeptendir ki, cuma günü namaz istivâ vaktinde kılınır. Çünkü bu vakit, cuma gününün en açık ve parlak vaktidir.

Bu ümmete mahsus olması dolayısıyla, toplanma (cem'iyet) hafâ-i farkî devrinden gecikmiş olunca, cumanın namazı hutbeden sonraya bırakıldı; bunlar da geçmiş ümmetlerden sonradır. Evvelce işaret edildiği üzere, erbâbının tekaddümü dolayısıyla bayram namazı öne alındı.

"Allah'ı anmaya koşun." (62 Cuma/9), âyet-i kerimesi mûcibince akıllı kimseye cuma günü, hicâbın terâkümüne yol açacak meşguliyetlerden uzak durmak düşer. Allah'ın zikrine koştuğu vakit, zikredilene koşmuş olur. Çünkü zikrin hakîkati, zikredilende fâni olmak ve sürûla onun huzurunda bulunmaktır. Namazdan murâd budur. Nitekim Peygamber (s.a.v.) "*Bilâl, bizi rabatlat.*"¹⁰ buyurur. Bütün sırları en iyi bilen Allah'tır. [vr. 47/b]

Yedinci İşaret:

Hitap-İşitme-Görme

Bayram sevinç vesilelerindedir. Kalbin huzur üzere olmasıyla sevinç hasıl olur. Hazır olduğu vakit hitap (hutbe) gelir, o da Allah'ın, kulun kalbine hitapları demek olan ilâhî vâridattır. Kul tefrika üzerinde olduğu vakit, cem'iyeti elde etmesi için namaza çağrılır. Burada, hitap makamının Musa (a.s.)'ın makamı olduğuna dâir lâtif bir işaret vardır. Onun için o "Kelîm" oldu. Rû'yet makamı Peygamber'imiz (a.s.)'ın makamıdır. Bunun için, "Gözünün gördüğünü gönlü yalanlamadı." (53 Necm/11), buyrulur.

İşitme makamı, sıralamada görme makamından önce olunca, Musa (a.s.), Peygamber'imiz (a.s.)'a tekaddüm etmiş olur. Biz de tefrikayı külliye izâle etmiş olmak için, cuma günü hutbe makamından namaz makamına ineriz. Aslında sâdece işitme, susuzluğu gidermez. Bunun için Musa (a.s.), "**Rabb'im, bana kendini göster, sana bakayım.**" (7 A'raf/143), demiştir.

Tefrika ve cem'iyetten ne varsa, hepsi sâliklerin hâllerinden olduğu içindir ki, cuma ve bayramdan her birinde, onlardan bir şeye işaret edilmiştir: Zât'ın kenz-i mahfideki sükûnuna işaret olan geceye, zaman yakınlığından dolayı bayramda namaz öne alınmıştır. İnsanların fazl ve nâliyet peşinde koşup yayılmaları zamanında eda edildiği için de cuma namazında hutbe öne alınmıştır. İşin gerçeğini idrak etmek için tevfiğ Allah'tandır.

Bunlar, yedi suâlden birine verilmiş yedi cevaptır. Ancak (Allah'a) dönen öğüt kabul eder.

Mi'rac

Sonra içime *sekizinci bir işaret* doğdu: Bayram, ilk ruhâni tecellîye işarettir. Ondaki namaz öne alınmıştır. Nitekim mi'rac gecesinde Cenab-ı Hak "Dur ya Muhammed, Rabb'in salât ediyor", buyurmuştur. Mîrac meâd-i evveliye dönüşür. Mi'racta hakikat-i hakkıyyenin zuhûru vardır. Orada Peygamber (a.s.), hitabede bulunmuş ve diğer peygamberlerin ruhlarının huzurunda nübüvvetini bilfiil haber vermiştir. Nitekim şöyle buyuruyor: "Âdem, balçıkla su arasında iken *ben nebî idim.*"¹¹ Yani bilfiil nebî idim, şu farkla ki onunla başkası arasında fark hasıl olmamıştı. Bu da hitap ve tebliği icab ettirir. Memur, emrin tabliğini belirsiz bir müddete tehir etmez.

İkinci Soru

(Leyle-i Mi'rac'da pençâb vakt salât farz olubên / Ba'de tenzîlin aceb beş vakte hasr olmak nedir?)

Mi'rac gecesinde elli vakit namaz farz olduğu hâlde, indikten sonra beş vakte inhisar etmesinin hikmeti nedir?

Cevap: Bil ki, bu yüce makam da kısa aklın girmediği bir yerdir, belki orası için kalb-i hâzır gereklidir. Nitekim Yüce Allah, "Burada kalbi olana ders vardır." (50 Kaf/37), buyurur. Huzûr-ı kalbîden maksadım, Hak Teâlâ ile huzurdur, halk ile değil; fikir planında ve ağıyâra göre de değildir.

Bu bizim ilmimiz, "*keşfî ve zevkî*" olup, elde etme gayreti olmaksızın ilâhî hazretten gelmedir. Bu sebeple onun zevki, erbâbı nezdinde tadılır. Bu ilme ancak hisleri zayıflamış olan dil uzatır, onu ancak vesveseci şeytanın eliyle kandırılmış olan itip kakar. Biz, her zaman insanların ve cinnin şeytanından Allah'a sığınırız. Sığınma (istiâze), halktan Hakka yükselme sebeplerindedir. [vr. 48/a] Ben, Allah'tan yardım dileyerek, bozguncunun dedikodularından ve sû-i istimalcinin ihtilâsından ona sığınarak derim ki:

Dehr/Zaman

Hadis-i şerifte şöyle buyruluyor: "*Dehre sövmeyiniz. Zira dehr, Allah'tır.*"¹² Dehr, ân-ı dâimdir ki o da hazreti ilâhiyyenin imtidâdıdır, o ise zamanın iç yüzüdür. Ezel ve ebed onunla yenilenir. "O, her an kâinata tasarruf etmektedir." (55 Rahman/29), âyeti buna işaret eder. Ashı, bölünmeyen tek zamandır. Bütün asırlara sirâyeti itibarıyla zamanın mertebeleri vardır. An ile dakikalar, dakikalarla dereceler, derecelerle saatler, saatlerle de gün hazırlanır. Böylece ânın yayılmasından, gecesini ile yirmi dört saati içine alan gün ortaya çıkar. Günün yayılmasın-

11 Biraz farklı rivayet için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. IV, ss. 127, 128.

12 Ahmed bin Hanbel, *age.*, c. V, s. 311.

dan dört haftalık ay, ayın yayılmasından 360 günlük sene meydana gelir. Bu sayının tamamlanması ile felek-i atlas devri tamama erer. Senenin yayılması ile, bin yıl olan ilâhî gün çıkar. Buna göre seyrânî âlemlerin sayısı 360 bindir. Onun ötesinde ancak hayret ve kuûd vardır.

İlâhî gün ile mi'rac günü ve kıyâmet günü zuhur eder. O da 50 bin senedir. İyi bir şekilde sabret ki onu kırk senede yürümen mümkün olsun. Kırk sene, seyr u sülûk sahiplerinin makamlarının sonuna ve derecelerinin nihâyetine erişmede âdet-i ilâhîdir. Gece ve gündüzden her biri, itidâl-i rebûî hesabınca on iki saat olarak takdir edildiği ve her bir vaktin evveliyet ve âhiriyyeti göz önünde bulundurulduğu vakit, onlardan her birinin sayısı yirmi dörde ulaşır. Bu yirmi dörtten her birinin tekliği itibarıyla, her birinin toplamı yirmi beş olur. İki toplam birbirine ilave edildiği vakit elli olur. İşte bu Mi'rac gecesinde namazların sayısının elli olmasının sırrıdır.

Mekke/Kâbe

Bu namazlar, dünyada kılınacak ve her vaktin bir sınırı bulunacak, başlayış ve bitiş itibarıyla özel namaz olacaktır. Onları kim eda etmezse, her namaz için bin senelik ceza görür. Bunun için kıyamet günü kâfire, elli bin sene olacaktır. [vr.48/b] Bu yüce sır sebebiyledir ki, Mekke-i Mükerrreme'nin minareleri ilk zamanlarda elli tane idi, Mekke'nin etrafında her yüksek mevki üzerine bir ezan yeri yapılmıştı. Bilâhère bunlar yıkıldı ve hâlen, fenâ üzerine dönen esmâ-i seb'a sayısınca yedi minare kaldı. Çünkü Kâbe, Zât-ı Ehadiyyet'e işaretir. Ona ancak fenâ-i tam yoluyla ulaşılabilir. Bundan dolayıdır ki, Mîkat'ta sûreti mânâyâ uydurmak için ihram giymek şart olmuştur. Allah, Mekke'nin etrafındaki bölgelelerin çoğunu, sâliklerin mihneti şiddetli olsun diye çöllük arazi hâlinde kılmıştır. Her ne olursa olsun matlûb, çok değerlidir. Sıfatlar da söz konusu olmadığından sırf zât olması dolayısıyla ona kavuşmak fevkalâde lezzet verici olur.

Bütün eserler, ancak isim ve sıfatların tecellilerindedir. Bunun için cem-i evveldeki fenâsı sırasında, Allah'ta fânî olan için zevk yoktur. Zira zevk, sıfatlar âleminde bâkî olanın şanındandır. Fânî ise, sıfat ve fiillerinden fazla olarak zâtından fânîdir. Onun için nasıl zevk sahibi olabilir? Bu sebeple diyoruz ki, cennet ehli nimet ehlidir. Zira onlar, nikâhlanır, giyinir, yer içerler ve benzeri şeylere sahiptirler. Onlar sıfat ehlidirler.

Cehennem mensuplarına gelince, onlar için asla nimet yoktur. Onların nefisleri dünyadaki fani nefislerinin şekli üzeredir. Burada söz derindir. Alınan ahit dolayısıyla susmak icap eder.

Medine-i Münevvere'ye gelince, vakitler sayısınca, onun beş minaresi vardır. Çünkü Medine "Beka" bölgesidir. Beka bölgesinde hâkim olan isimler, ehli zevk nezdinde malum olduğu üzere, beştir.

Muttali olduğum üzere, Mekke'nin zâhiri fenâ'dır. Bunun alâmeti yedidir. Bâ-

tını ise **beka**'dır. Bunun işareti beştir. Ben Mekke'nin dört bir yanında mücâvir bulundum. Beş minaresinin seslendiği üzere, Medine'nin zâhiri **beka**, bânını ise **fenâ**'dır. Çünkü onun bânını Mekke'dir. Medine ve Mekke bazen toplanır, bazen ayrılırlar.

Sekr

Âriflerin sultanı Ebû Yezîd el-Bistâmî (k.s), yeri göğü bilmez hâlde [vr.49/a] sarhoş gibi kırk gün kaldı. Bu, zât tecellilerinin üzerindeki galebesinden dolayı idi. Vâhid-ü Kakhâr olan Allah'tan vaktin lisanı ile, farz namazları eda edebilecek kadar ayıklık vermesini niyaz etti. Çünkü namazın kılınması sırasında, namaz kılan kimsede sıfatların bâki olması gerekir. Elliden, esmâ-i hamse sayısınınca geriye beş kaldı ve ötekiler nesh olundu.

Namaz; vücûdu, bütün kuvveleriyle ıslah etmekten ibarettir. Vücûdun en önemli kuvveleri beş olup şöyle sıralanır: Tabiat-ı sâfile (alçak tabiat)dir ki düzeltilmesi, şeriat hükümlerinin tatbikine bağlıdır. Nefs-i nâzile (aşağı nefis) dir ki, islâhı ahlâkın değiştirilmesine bağlıdır. Hak'tan câhil olan ruhtur ki, ıslahı, marifet tahsiline bağlıdır. Hak'dan gayrına meyilli olan sırdır ki ıslahı, hece harflerinden "clif" gibi tam tecerrüd ve her şeyden kesilme ile olur. Çünkü elif ekseriyetle ayrı yazılır. O hâlde enfüsî hikmetler, adı geçen kuvveler sayısınınca vakitlerin beş olarak devretmesini îcab ettirdi.

Vakit Namazları

Sabah namazı "**sırr**"ın payıdır. Çünkü o, gecenin karanlığına yakın bulunması dolayısıyla, öteki namazlara göre "**gayb**"dır. Nitekim sır da sair kuvvetlere göre gaybdır.

Öğle namazı "**ruh**"un payıdır. Çünkü, onda ruhun zuhuru miktarınca tam zâhir oluş vardır. Ruh âlem-i halktandır. Zira her ne kadar bizzat görülmezse de, uzuvlar ve kuvvetlerdeki tezâhürleri cihetiyle eserleri müşâhede edilir. Peygamber (s.a.v.)'in tenezzülü, zuhuru ve itidali dolayısıyla, ruh mertebesinde olmuş ve zuhûr-i hâriciye mutâbık olmuştur. Zira ism-i a'zam hükümlerinin zuhurunun başlangıcı, yedinci binin başlarından itibaren Mehdi (r.a)'ın zamanın sona ermesine kadardır; yani o vakte doğru zuhur şiddetlenir, sonra, dolunay gecesinden itibaren ayın yavaş yavaş gizlenmesi gibi bânına döner.

İkinci namazı "**kalb**"ın payıdır. Çünkü o [vr. 49/b] orta namazdır. Nitekim kalb de uzuvların ve kuvvetlerin ortasıdır. Bunun içindir ki, *kalb iyi olduğu vakit bütün ceset iyi olur, o bozulduğu vakit bütün ceset bozulur.*¹³ Kalb, ruh ve ceset arasından doğmuş olduğundan dolayı, tasfiye zamanında gayb ve şehâdet âlemlerinin kemalâtını göstererek geldi. Çünkü, çocuk anne babanın sırdır. Yi-ne bu sebeple kalb haml-i emânet ve mazhar-ı hilâfettir.

Akşam namazı kendisinde nurun batması dolayısıyla “nefs”in payıdır. Nefs, emmâre mertebesinde karanlık ve siyahtır. Levvâmede karanlığı hafifler. Mülhemeye intikal ettiği vakit aydınlanmaya başlar. Nihâyet Mutmainne olunca hâli, güneşin doğuşu sırasındaki insanın hâline benzer.

Yatsı namazı “tabiat”ın payıdır. Çünkü yatsı, tabiatın vasıflarından olan uyku vaktidir.

Kim ki bu kuvvelerin ıslahını arzu ederse, beş vakit namazı kılacaktır. Kim bunları yerine getirmezse, nefislerini hüsrana uğratmışlardan olur ve mü’min sayılmaz. Zira iman, ya gaybî ya da şühûdî olur. Şühûdî iman sahipleri namazlarına dikkat ederler; hatta onlar, daimi namazdadırlar. Bilhassa kâmil olanlar böyledir; onlar devamlılıktan dolayı istiğrak sahibidirler.

Namazın esas manası teveccüh, istiğrak, yakınlık ve huzur demektir. Ancak beş vakitte onun özel şekli de istenir. Zira şühûdî tecelliler vücûdî tecellilere bağlıdır.

Gaybî iman sahiplerine gelince onlar, önünde bekledikleri kapıyı cevap almak için çalan kimselerdir. *Cevap gelmeyince vazgeçen, muhtaç değildir.* Bu takdirde ev sahibi onunla ilgilenmez, o da namazı terk eder. Böylesi her ne kadar zahirde mü’min ise de bâtinen kafirdir. Nitekim peygamber’imiz (a.s.) şöyle buyurur: “*Bilerek namazı terk eden kâfir olur.*”⁴⁴ Ölen de ancak namazını terk ettiğinden dolayı ölür. Çünkü namaz, ruhani bir gıdadır. Rızık bittiği zaman ecel gelir. Bundan dolayı asilerin amellerinde bereket yoktur ve onları uğursuzluk perdesi kuşatmıştır.

Burada, adı geçen sırrın beyanında, başka bir vecih daha vardır. Akl-ı külden hayvan mertebesine kadar hikmet-i ilâhî icabı, 24 mertebe vardır. Onların bir kısmı, ruhanî aklî işler, bazıları cismanî mahsûs işlerdir. Bu 24, ahadiyeti itibariyle yirmi beştir. Bu yirmi beş de zahir va batın itibariyle ellidir. Ma’kule ve mahsûsenin her birinin, kuvve ve fiil hasebiyle, zâhir ve bâtınları vardır. Zira emr-i icâdî; zât, sıfat ve fiil üzere devreder. Şu âyet-i kerime buna işaret etmektedir: “*Bir şeyi dilediği zaman O’nun buyruğu sadece o şeye ol demektir, hemen olur*” (36 Yasin/82).

Allah’ın ulvî sıfatlarından bir sıfatı ve esmâ-i hüsnâsından bir ismi ile tecellisi muhâldir; mertebeleri itibariyle onlar için zuhur yoktur. O hâlde tecellinin mâ-nâsı zuhurdur.

Allah’ın isimlerinden *Evvel*, *Âhir*, *Zâhir* ve *Bâtın*’ı ele alalım: Şey, üstündekine nisbetle zâhir, altındakine nisbetle bâtın olur. Zira üstündeki gaybdır ve nisbî de olsa şehâdet mertebesinde olacaktır. Şehâdetin hükmü, zuhurdur. Altındaki ise şehâdetdir ve izafi de olsa gayb mertebesinde olacaktır, gaybın hükmü bütun (zuhurun zıddı)’dur.

Bunun içindir ki yüksek ruhlar için “ruhlar”, yani “akıllar” denir. Keza altındakine nisbetle “nefisler” denir. Üstündekileri de sen bil. (Veya altındakiler ve üstündekilere nisbetle nefisler denir, bunu böyle bil.)

Seyr

Adı geçen mertebeleri Mi'rac gecesinde aştı, unsurlar ve tabiatlar âleminden ve onların üstünden bir mertebede kalmadı, öyle ki ayağını onların üzerine koydu. Çünkü vâcibin seyri mümkünün seyrinin tamamlanmasına bağlıdır. Buna yükselen azdır. O hâlde sâliklerin çoğu seyri-ekvanda kalmışlardır. Aşkdan zâhidlik etmek gibi, bu lüzumlu bir seyirdir ve ikisi arasında uzak bir mesâfe vardır. Hak yanında halkın kıymeti olmaz. Bunun içindir ki onlar, Süleyman (a.s.)'in mülküne değil de daha büyüğüne baktılar. [vr. 50/b]. Adı geçen seyre "dügümedikten sonra çözmek" (et-tahlil ba'de't-takiyd) denir. Bununla Kur'ân'da belirtildiği gibi, emâneti ehline verme işi hâsil olur. Zira insanın en yüksek mahalden en aşağı yere inişi sırasındaki hâli, düğümlenmedir; mevcûdât mertebelerinden küllî veya cüz'î bir mertebeye geçmiş olmaz. Ancak, oradan bu mertebelerin sırnı olan emaneti alır ve kendisine bağlar, sonra indiği yere iner. İlk dönüş yerine rücu' hâlinde -ki, bu fenâ-i evveldir- bütün emânetleri sahiplerine verir. Ariyet olarak başkalarından aldığı bütün libaslardan soyunur, nihâyet ilk mebdee ulaşmış olur. Bu, o hâlettir ki; Allah, bütün esmâ, sıfât ve kemâlâtıyla üzerine tecellî elbiselerini giydirmiş olur. Vücut toprağına inişi sırasında, artık onun elinde hilâfet menşûru vardır; her konakta bütün elbiselerini giymiştir, kendisi için bunlar, Allah'ın asla soyulup çıkarılmayacak olan ikram ve ihsânıdır.

Adlı geçen bu mertebeler, insan sırrına bir dâiredir. Onlardan her birinde, insan için Hak Teâlâ'ya, özel bir vecih ve esmâî bir teveccüh vardır. Böylece ilâhî hikmet, teveccüh-i ilâhîden her birinin nasibini alması için, Mi'rac namazlarının mertebeler sayısınca elli olmasını îcab ettirdi.

Gökler Allah'ın sağında, yerler solunda dürürlü vaziyettedir, aslında her iki eli de mübârektir. Nur-i ma'kulenin çoğunun hariçte izi olmaz; kürsi, arş, levh-i mahfuz, kalem-i a'la ve onların ahadiyyetinden başka bir şey bâki kalmaz. İlahî feyz insana onlar vasıtasıyla ulaşmış olur.

Elliden kırk beş dürüldü, geriye beş kaldı. O en büyük mertebedir. Bunun için Allah, elli vakit namazı beş vakte soktu. Nitekim şu husus bunu gösterir: Kürsi ki o göğüstür; ruh ki o levh-i mahfuzdur; levh-i mahfuz ki o kalbdır. Kalem-i A'lâ ki, her insanda hissesi Hakikat-i Muhammediyye'dir. [vr. 51/a]. Onun ahadiyyeti de isim-i a'zam sırrıdır. Tanı ve faydalan.

Secdeden bâsıl olan fenâ üzerine bir tembib: Âriflerin kıyameti daimidir. Bunun dışındakilerin, fenâ dairesine dahil olduğunda şüphe yoktur, nitekim buna zımnen işaret ettim. Bâkî olan ancak Allah'dır ve O'nun afakî ve enfüsî olarak mevcûdattan sûret ve hakikatlerini bâkî kıldıklarıdır.

Hazarât-ı Hams

İsterseniz mezkûr sayıya indirişin sırrı hakkında konuşayım: Bu, hazarât-ı hams itibariyledir. **Hazarât-ı hams;** âlem-i zât, âlem-i sıfat, âlem-i ef'âl, âlem-i âsar

ve âlem-i insandır. Bunlara hazret-i lâhut, hazret-i ceberût, hazret-i melekût, hazret-i mülk ve hazret-i nâsût da denir. Onlar avâlim-i külliye ve hazarât-ı icmaliyedir. Cüz'iyat için nihâyet yoktur ve külliyeye dahildir. Bu âlemler vücûd-ı Hakk'ın tamamıdır. Nitekim Allah buyurur: "Biz gökleri yeri ve her ikisi arasında bulunanları ancak hak olarak yarattık." (15 Hicr/85). Yani onların hepsi Hakk'ı, O'nun vücudunu isim ve sıfatlarını giyinmiştir. Yine Hakk Tealâ buyurur: "Onlar için hak olduğu meydana çıkıncaya kadar" (41 Fussilet/53). Fakat insanlar Rable-riyle karşılaşma konusunda şüphelidirler, O'nu ancak ma'dûm hâldeki halk câ-nibinde görürler.

Allah "O'ndan başka her şey yok olacaktır." (28 Kasas/88), buyurmuştur. Yani "Hakk'ı takip eden cihetten başka" demektir, zira o, ebediyen yok olmaz. Gökler ve yer dümdüz olup cisimler ve ruhlardan fenâ bulmadık hiçbir şey kalmaz; Hakk'ın vücûdu ise zâhirde ve bâtında bulunmak gibi farklı durumlar arz ederse de, ebediyen fenâ bulmaz.

Adı geçen indirîş (tenzil) Musa (a.s.) sebebiyle olup, peygamberlerden ondan başkası için değildir. O, beş ülü'l-azm peygamberden biridir. Bu peygamberler Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed (a.s.)'dir. Onunla konuşmanın sırrı "ke-lîm" olmasıdır. Tevrat kitabı ve kitabımız Kur'ân, öteki kitapların hilâfına, çeşitli ahkâmı ihtivâ etmeleri dolayısıyla iki hakîkî kitaptırlar. Namaz zahiri itibariyle ahkâmdan olunca, başkasının değil Musa'nın, onun peşine düşmesi uygun olur.

{51/a kenarında: İstersen şunu da söyleyeyim: Gaybî, ruhanî, tabiî, unsurî ve hepsinin birleşmesi şeklindeki nikâh itibariyle, namazda nikâhın ve vuslatın sırrı vardır. Şerâ-i İslâm'ın beş olmasını namazla kıyas et.}

[v. 51/b] Kur'ân-ı Kerim'de bildirildiği gibi, bir iş on katı karşılık görür. Beşten her biri on ile muâmele görürse karşılığın toplamı elli olur. Demek ki namaz, sayıda eksik olmakla beraber sevapta tamdır. Bu, derecelerin en azıdır ve kalbin derecesidir. İhlâsta ilerlediği vakit, bir amel için yüz sevap vardır. Daha yükseğine çıkarsa, bir iyiliğe bin karşılık olur ve hesapsız devam eder. Kötülüklerin karşılığı ise birer birerdir.

Kalbin iyilikleri onar onar, ruhun iyilikleri yüzer, sırrın iyilikleri biner, sırrı's-sırrın iyilikleri şu âyetin ifade ettiği şekildedir: "Allah, dilediğini hesapsız şekilde rızıklandırır." (2 Bakara/212). Sidretü'l-Münteha'da son bulan ameller, meleklerin taşıdığı ve bildiğidir. Bunun da üstünde faziletli ameller vardır ki, birbirinden farklıdır ve melekler onları bilmezler, o hâlde nasıl tanınırlar? Bunlar ahassü'l-havâssın amelleridir. Onların ihlâsları Allah Teâlâ'nın sırları cümlesindedir. Amelleri Sidretü'l-Münteha'yı aşar; arşa, hatta âlem-i ervâha ulaşır. Bunlara gizli ameller (a'mâl-i hafiyye) denir. Peygamber (a.s.)'ın şu sözü buna işaretir: "Zikrin en hayırlısı gizli olandır. O meleklere bile gizli olur."⁵ Sırma mahsus oluşundaki şid-

detinden dolayı böyledir. Melekler sır kuvvetinde ileri gidemezler, aksi hâlde sır ehli olurlardı ve böylece, ya Âdem'den üstün veya ona müsavî olmuş olurlardı. Her ikisi de şu âyete aykırı olur: "Allah isimleri Âdem'e öğretti." (2 Bakara/31). Yani meleklerle değil de Âdem'e. Melekler bu isimlerin tamâmını değil, bazı has-salarını bilirler. Onları da bizzat değil, Âdem'in öğretmesi ile elde ettiler. Âdem'e gelince, o, emâneti yüklendi. Bu emânet, isimlerin toplamı itibariyle, Allah'la kendisi arasındaki irtibatın kemali için vasıtasız feyzdır.

Buradan anlaşılıyor ki melekler, insanın ne olduğunu ve sırrını bilmezler. Allah, insanın hâlini aşk üzerine binâ kılmıştır. Aşk da, celâlî'yi gösteren belâlara mübtenîdir. Melek için tek kanat vardır, o da cemâl'dir. Şüphesiz iki kanatlılar, bir tek kanadı olandan daha faziletlidir. Yeryüzü sâkini olduğu hâlde, insanın mi'racta nail olduğu şey, gökte bulunmasına rağmen melek için hâsil olmamıştır. [vr. 52/a]

İnsan, tafsil üzere hazarât-ı hams ehli olduğu için, Allah Teâlâ ona beş kanat vermiştir, gece gündüz onlarla âlem-i kudse uçar. Melekler bunun dışında olduğundan, Allah onların kanatlarını tavsîf ederken şöyle buyurur: "...ikişer, üçer, dörder..." (4 Nisa/3). Yani "beşer" değil. Cebrail (a.s.)'ın altı yüz kanadı olmasının sırrını, tekrâra hâcet kalmayacak şekilde, *Rûbu'l-Beyan* isimli tefsirimde beyan ettim. Tefviki, faziletlendirmesi, cemel ve celâlinin sırlarını taşıması için Allah'a hamdolsun.

Üçüncü Soru

(İki, üç, dört rek'aden biş ü kem olmayub salât / Her birin bir vakte tahsîs eyleyüb kılmak nedir?)

Namazların her birini bir vakte tahsis ederek iki, üç ve dört rekâttan fazla ve eksik olmaksızın kılmanın hikmeti nedir?

Burada iki cevap vardır, biri ötekinden daha incedir.

Rekât-Kanat

Birincisi: Rekâtların sayısı, meleklerin kanatlarının sayısına benzer. Onlar, sahip oldukları ikişer, üçer, dörder kanatla sûret âleminde uçarlar. Kezâ namaz kılanların da bunun gibi, rekâtlardan kanatları vardır, onlarla mânâ âleminde uçarlar. Bu uygunluk insanla meleği eşit kılmaz. Zira sûretle mana arasında büyük fark vardır. İnsan, sûret ve mananın hepsini hâmilidir. Sûri ve mânevi yürüyüşle seyredip feleklere yükselenler insanlardır, oysa melek, bundan âcizdir. İdris, İsa ve Peygamberimiz (a.s.), bu yükselişi gerçekleştirmiştir. İlk ikisi, bazı feleklere mekân tutmuşlarsa da Peygamber (a.s.), cesedi ile terkîb âleminin zirvesine çıkmış, sonra da ruhu ve sırrıyla, mekânın olmadığı yere gitmiştir. Bununla, melek ve insanların hepsinden üstün kılınmıştır. Üstelik, Mi'rac gecesinde,

Mescid-i Aksa'da peygamberlere; Sidretü'l-Müntehâ'da meleklere imam olması ile de önde bulunmuştur. Şüphesiz imam, ona uyanlardan daha fazîletlidir.

Cesedi ile göklere yükselmeye gücü yetmeyen için, manevî mi'racı tahsil etmek üzere namaz konulmuştur. Böylece melekût; zahiri ile, mükâşefe sahibi için görünür, o da oraya kadar çıkanın gördüğü gibi onu müşâhede eder. [vr. 52/b]

Manevî kanat, maddî kanattan daha güçlüdür. Rekâtlar, uzuvların hareketine muhtaç bulunmak itibariyle her ne kadar maddî bir iş ise de, sırları ve onlarla hasil olan kuvveleri manevîdir. Meleklerin; kıyamda, rükûda, secdede ve ka'dede bulunur olmaları da onları beşerle müsâvi kılmaz. Farz kılınmış namazın şekli, beşerden başkası için değildir, hattâ Müslüman olsalar dahi bu ümmetten başkası için bile değildir.

Meleklerin manevî mi'raclarından hâsıl olan şey, ekseriyetle tenzihtir. Nitekim, tesbîh ve takdisleri bunu gösterir; Âdem (a.s.)'a secde etmeleri de buna delâlet eder. Onlar, tenzih yerini bilince, Âdem'e secde ettiler; bunun için secdede beklemediler. Beşerin bu mi'râcından hâsıl olan şey, asla vafedilemez. Meleklerin, namazlarında beşere uydukları vâriddir, aksi ise duyulmamıştır. Cebrail'in Kâbe kapısının yanındaki imâmetine gelince, namazın kılınışını öğretme bâbındadır.¹⁶ Böyle olunca Peygamber (a.s.)'ın namazı nerede, onun namazı nerede?.

İkinci Cevap:

Namazda asıl olan, Allah'ın cemâl ve celâline işaret olmak üzere, iki rekât iki rekât kılınmasıdır. Sonra bu iki üzerine bir veya iki rekât ilâve edilmiştir. Allah Teâlâ, sabah namazını iki rekât olarak emretmiştir. Öyle bir vakitte ki: Bir tarafı gecedir; gece zâât Celâl mertebesi olan "Lâ-Taayyün" mertebesine işaret eder. Bir tarafı gündüzdür; gündüz vücûdî ve hakikî cemâl mertebesi olan "Taayyün" mertebesine işaret eder.

Rekâtlar-Celâl/Cemâl

Sabah namazının birinci rekâtı, celâl mertebesine, ikinci rekâtı cemâl mertebesine işaretler, bu remzin aksi vârid değildir. Böylece iki rekâtın toplamının birliği, kendisinde bu iki mertebenin toplandığı kemâl-i zâtiye işaretler.

Akşam namazı, sabah namazının aksidir. Çünkü ahadiyyet-i câmiadan onda gizli olan bunda açıktır. Birinci rekât [vr. 53/a] celâle, ikincisi cemâl, üçüncüsü ise kemâl-i câmi'a işaretler.

Yatsı namazı dört rekâtıyla, Lâ-Taayyün'e ve, gecenin vücûdu için bilkuvve celâl mertebesinde; zât, esmâ, sıfat ve e'fal olarak dört taayyüne işaretler.

Öğle namazı, dört rekâtı ile, gündüzün vücudu için bilfiil cemâl-i ilâhî mertebesinde aynı dört taayyüne işaretler.

¹⁶ Cebrail'in Hz. Peygamber'e namazı talimi için bk. Müslim, K. Mesacid, 31.

İkinci namazı, dört rekâtı ile, bu vakitte başkalaşma (teğayyür) olduğu için bilfiil cemâl-i kevnîye işarettir.

Bu takrirden, vakitlerin belirlenme sırrı da anlaşılmiş oldu; geçen beyitte başka ve latif bir şekilde zikrettim, hatırla.

Farzlar hakkânî vücûda, vacipler en seçkin halk vücûduna, sünnetler seçkin halk vücûduna, müstehaplar umumi halk vücûduna işarettir. Vücud da ya vücûd-i vâcip, ya da vücûd-i mümkündür. Farzlar kendisine şükür olsun için, birinci vücûda mukabele olarak farz kılındı. Nâfileler, ikinci vücud karşılığında, ona şükür olarak konuldu. Zira onların her biri nîmet içre nîmettir.

Nâfile Namazlar

Kim nâfileleri çoğaltmayı bilirse, halkî vücudlar için nihâyet yoktur, çünkü halk kesret kısmındandır. Hak ise vahdet kabilindedir. Bu sebeple nâfilelerin aksine farzlar, sınırlı olarak geldi. Kim ki nâfileleri dar tutarsa, kendine câhillik etmiş olur. Zira o, kendi vücûd-i imkânîsini ve daireyi genişletmesi îcab ettiğini bilseydi işi sınırlı tutmazdı. Nitekim Peygamber (a.s.) sınırlı tutmamıştır. O, bazı nâfileleri tayin etmiş; bazılarının tâyinini de, Allah katındaki mertebelerine işaret olarak ve tâzim için, halifelerine bırakmıştır. Nitekim şöyle buyurur: *"Benim sünnetime ve benden sonra bulafâ-i râşidinin sünnetine dikkat ediniz."*¹⁷ Bunlardan bazısı da mutlaka ashâb içindir. Nitekim şöyle buyurur: *"Ashâbım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız hidâyete erişirsiniz."*¹⁸ Bir kısmı da âhir zamana kadar gelecek mü'minler içindir. *[vr.3/b].* Peygamber'imiz (a.s.) şöyle buyurmuştur: *"Müslümanların güzel gördüğü şey, Allah katında da güzeldir."*¹⁹ İsmi ni bildiğin ve bilmediğin bütün nâfileler buna dâhildir.

Regaib, Berâet, Kadir gecesi namazı vb. gibi bilinenleri ele alalım. Bunlar en azından meşâyih-i kibârın iyi gördükleri, benimseyip yapageldikleri şeylerdir. Şâyet bunlar yanlış olsaydı, îkaz edilirdi. Onlar zâhirci müctehidden daha aşâğı değildirlir. Müctehid ekseriya, yanlış aklın rehberliğinde hareket ettiği hâlde, galip ihtimalle hatâyâ düşmemektedir. Dâima isâbetli bir keşfin rehberliğinde yürüyen bâtın müctehidini ne zannediyorsun! Bizim sözümüz, başkalarının değil, kâmillerin keşfi hakkındadır. Bunun için biz haber-i mütekaddimde İslâm'ı, kâmil İslâm'a ilhak ediyoruz. **Kâmil Müslümanlık; zâhiri şeriat, bâtını hakikat olan Müslümanlıktır.** Bu zümrenin görüşü, keşfe dayanan bir görüştür, Allah'tan vasitasız olarak alınmıştır; Allah katında ve bu keşif sahibine mülâki olanlar nezdinde, sahih keşifte olsun, sahih îtikadda olsun, güzel bulunmuştur.

Hadis imamlarının durumu tuhaftır. Dediklerine göre, isnâd ricâlinden hiçbir

17 Tirmizi, K. İlm, 16.

18 Aclunî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. I, s. 147.

19 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 379.

râvi yoktur ki, bir hatâsı mümkün olmasın. Bu durumda, müsned ve merfû da olsa nakledilen şeye nasıl güvenilir? İş keşif konusuna döndüğü vakit; onlar, Allah'dan vâsitasız olarak alışı kabul ediyorlar, aksi hâlde felsefecilerden olurlardı. Buna rağmen, kâmil kulları üzerine, Allah'ın geniş rahmetini menetmek istiyorlar ve kendi koydukları zâhirî şeylere muhâlif olan bütün hâllerinde onların hatalı olduklarını ileri sürüyorlar. Maamâfih, hakîkatte muhâlefet de söz konusu değildir. Zira şeriatın reddettiği her hakikat, ilhad ve zındıklıktır. Ümmetin ularını, bu gibi korkunç hâle nisbet etmeleri onlara nasıl yakışır? Onlar ki, arşı omuzlarında ve sırtlarında taşırlar, seleflerinden kendilerine bir miras olmak üzere, Levh-i Mahfûz'u okurlar ve işi ona göre muayene ederler, şâri' (Allah) üzerine yalan isnâd ve nisbetinden korkarlar.

Biz, onların hayatları boyunca [vr.54/a] aldıklarını almaktan geri kalmayacağız ve yaptıklarını işlemekte tereddüt etmeyeceğiz. Onlar, Allah'ın kendilerine merhamet edeceği kimselerdir. Onların kapılarının eşğine tutunan ve hayırlı takipçilerinden olmaya çalışan da rahmet bulur. Onlar, ricâl (ileri gelenler) ve dayanaktırlar. Onlar zuhurda, felek güneşinin zuhûru gibidirler. Parlı ve siyahlık âlemine giren her şey, onların ilimleri ile ayaktadır. Allah'ım, bizi dünya ve âhrette onlarla birlikte cem' et. Onların zâhir ve bâtın bereketlerinden bize bol bol ver. Sancakları yükseldiği gün bizi onların ecirlerinden mahrum etme. Bizi onlarla karşılaşmaya muvaffak kıl. Onlar rızâ sahibidirler ve kabul edicidirler.

Namaz Vakitleri

Vakit, ya sevgi vakti veya buğz vakti olur. Birincinin sahipleri, ezeli ve ebedi olarak namazlarına devam edenlerdir. Ezeli olarak, dedim, çünkü vücudî tecellî sahasının nûru amâ-i ehadî karanlığından doğup, esmâ-i ilâhiyye "*Küntü kenzen mahfiyyen*" mertebesinden fetk ve retki (yarılıp kapanmayı) teneffüs edince onlar, Hakikat-ı Muhammediyye mescidinde âlem-i ervâhda sabah namazını kıldılar. Hazret-i Ahadiyyete müteveccih olarak, bu nûru âlem-i misâlde parlak bir şekilde doğduruncaya kadar namaz kılmaya devam ederler de öğle namazını orada edâ ederler. Çünkü onlar bu âlemde, daha önce zuhur etmedikleri garip bir tecellî sûretiyle zuhur etmişlerdir. Kezâ teneffüsleri ziyâdeleşmiş, parlaklıkları artmış ve üzerlerinde sıfat-ı ilâhiyye libâsı görünmüştür. Bu elbise onların süsüdür. Nitekim Hak Teâlâ "**Her mescide güzel elbiselerinizi giyinerek gidin.**" (7 A'raf/31) buyurur.

Onların namazdaki elbisesi, âlem-i ervâhda zât libası, âlem-i misâlde sıfatlar libasıdır. Nefsin tuzağı ve şeytanın vesvesesinden emin olarak, cisimler âleminde beşerin ikinci vakti girinceye kadar namazlarına devam ederler. Orada ikinci namazını kılarlar ve fenâ âlemine girmeye başlarlar. Çünkü ikinci ile akşam arasında vakit, değişme ve zâhirin bâtına inkılâb etme zamanıdır. Namazlarına akşam vakti girinceye kadar devam ederler. [vr.54/b]. Akşam, ebed zamanlarının başı ve ebedin ezelle karşılaşmasıdır. Aksi yönden akşam, onlardan fenâ tecellîsinin bat-

ması, beka ve istitâr tecellisinin zuhûrudur. O vakitte akşam namazını kılarlar, bu ilk bekadır. Bu hâl üzere yatsıya kadar devam ederler. Yatsı, ikinci beka ve zahmet perdesine değil de rahmet perdesine gizlenmenin vuku bulması vaktidir. Zahmet ise vâsil olmayan içindir. O vakitte yatsı namazını kılarlar; vücud üzüntüsünü, urûc ve nüzûl meşakkatini geride bırakıp râhata kavuşurlar. Allah'dan ve onun müşâhedesinden gayriye gözlerini kapayıp, daimî ve ebedî bir uykuya dalarlar. Her ne kadar halkı görürlerse de bekalarında temkin üzeredirler. Halkı da Hak olarak görürler ki burası tahkîk'in gerçekleşmesinden önce ayak kaydıracak bir durumdur. Artık Rab onlara ebediyyen gizli değildir. Onlar, bazen zât güneşinin nûru ile, bazen de sıfatlar ay'ının ışığı ile birliktedirler, iki nur arasında gidip gelmeye devam ederler. Onlar, "Ev Ednâ" gerçeğinde "Kabe Kavseyn" ehlidirler.

Buna **Daimi Tecellî** mertebesi de denir. Öyle ki, ondan sonra asla perde yoktur; belki cem'makamına ve ebedlerin ebedine kadar tavırdan tavra inkişâfın artması söz konusudur. Allah'ım, bizi hakiki beka hayatı sahiplerinden kıl! Onların kabirlerde cesedleri kokmaz ve kötü kimselerde olduğu gibi, bedenleri bozulup dağılmaz. Çünkü kudî ruhlarının bereketi bedenlerine sirâyet eder. Böylece, ruhlar gibi bedenler de bozulma ve kokuşma kabul etmez hâle gelir. Ruhları ve bedenlerinde onların şanlarını yücelten ve buldukları her yerde derecelerini yüksek kılan Allah'ı tesbîh ederim.

Buğz ehline gelince; kahır celâl ve gazap tortusu ile sarhoşluklarından dolayı vakitleri bilemezler ve maddî haşr gününde Allah kendilerini uyandırınca kadar bu hâl üzere devam ederler. Böyleleri için, bir gün elli sene gibi olur. Bunun sırrını evvelki bahisleri hatırlayan bilir. Onlar, bu hâl üzere devam ederler ve cehennemdedirler. [vr. 55/a]. Kendilerine kahrî ânın yayılması zâhir olur. Cennet ehline lutfî ânın yayılması da böyledir. Onun için "Onlar orada ebedidirler." (2 Bakara/39), buyurur. Allah'dan, gazap ve celâlinden emin kılınmasını dileriz.

Dördüncü Soru

(Her salât kim rek'ati üç ola yâbut dört ola / Ol salât içre iki kerre bu oturmak nedir?)

Üç ve dört rekatlı namazlarda iki defa oturmanın hikmeti nedir?

Cevap:

Evvelce belirtildiği gibi, namazda asıl olan, celâl ve cemâle işaret olmak üzere iki defa iki rekât kılmaktır. Peygamber (a.s.) bir rekât olarak kılmayı yasaklamıştır.²⁰ Çünkü namaz, sıfatlar âleminin hükümlerindedir. Bu sebeple Hz. Peygamber (a.s.), "Bana dünyanızdan üç şey sevdirdi."²¹ derken, bu üçün içine

20 Buna "büteyra" denir. Bk. İbnü'l-Esir, *en-Nihaye fi Garibi'l-Hadis*, Kahire 1965, c. I, s. 93, ; İbn Mâce, K. İkametü's-Salah, 116.

21 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, ss. 128, 199; Nesâî, *Sünen*, c. VII, ss. 58-60.

namazı da koymuştur. Namaz, huzur-u kalb ve teveccühe olduğu kadar, uzuvların hareketine de muhtaç olan bir ibâdetdir. Şu hâlde o, iki taraflıdır. Sıfatların manası budur. Çünkü sıfat, zat ile kaimdir. İtibari olarak onlar ikidir. Görmez misin, çekirdek yerin altına gömülünce, çıkarıldığı vakit ancak iki parçalı olarak çıkarılıyor. Bu parçalardan biri zata, öteki sığata işaretir. Sonra, fiillere ve eserlere işaret olmak üzere dallar hasıl olur, daha sonra neticeler ve maksatlara işaretten meyve meydâna gelir; nihâyet ebedin ezele, zâhirin bâtına, sonun evvele dönmesine uygun olarak iş, başlangıca döner. İki rekât da, neticede bir oluyorsa da şekil olarak, zikredildiği gibi takdir olunmuştur.

Namazın Rükûnları

İnsan ruhu, unsur ve madde âlemi olan tabîî âleme inişinde önce nebat, sonra hayvan, sonra da insan sırrı ile deveran etmiştir. Namaz ilk mebd'e ve aslî meâda dönüş ve uructur. Teayyün-i insanînin izâlesine işaret olarak evvelâ kıyam farz kılındı. O, daha sonra belirlenmekle beraber yükselişte öncedir. Teayyün-i hayvânînin izâlesine işaret olmak üzere, rükû ikinci sırada farz kılındı. Teayyün-i nebâtînin izâlesine işaret olmak üzere, secde üçüncü sırada farz oldu. Bu arada [ur. 55/b] namaz kılanın, Allah'la kendisi arasındaki perdelerin en büyüğü olan teayyünât-ı kevnîyeden fenâ bulması gerçekleşmiş olur. Sonra onun rûhu basit unsurlar ve tabiat âlemi olan âlem-i latîfe yükselir. Sonra daha da lâtif olana ki, orası ruhlar âlemidir. Daha sonra sırrı ile ondan da lâtif olarak yükselir. Orası da ilim ve şuûn âlemidir. Bu âlem, taayyünât şeklinde âlem-i nâsutta son buluncaya kadar inişte özel cismânî teayyünü sırasında başlangıç yeridir. Seyir, bu gayeye ulaştığı ve yükseliş bu sona vardığı vakit, **Bistâmi** (k.s) gibi bazıları burada kalır. Bazıları da geri döner, böylesi daha mükemmeldir. Çünkü dönüşü, kendi nefsinin kemâle erdirmek içinse bunda gerekli bir fayda vardır. Şayet başkasını kemale erdirmek içinse, bunda müteaddit hayır vardır. Bütün peygamberler ve evliyânın kâmilleri (a.s.) bu hâl üzeredirler. Bu dönüşü, fenâ durağında durmakla fayda hâsıl etmediği vakit **bekaya dönüş** denir. Burası, şeydâ, yüce nefislerin idaresi ile ilgisi olmayan meleklerin mertebesidir.

Fenâ-Beka

Bekanın bir takım mertebeleri vardır. Birinci ka'de, ilk bekaya işaret eder. Sahab namazının bir tanesidir. Çünkü bu namaz, zat makamında celâl âlemine işaret olan geceye bitişiktir. Yani geceye yakınlığı, bu ka'denin bir olmasını gerektirir. Çünkü bekanın ilk anları, fenâ ile karışmaktan hâli olmaz. İşâret yoluyla ihtiyaç olmaması maksadıyla orada bekanın kuvvet ve temkîni bulunmaz.

Fenâ âleminden her uzaklaşışta, beka kuvvet ve şiddet bulur. Bekada tam bir şekilde yerleşme olduğu ve zatın "**Ev Edna**" sırrı, sıfatların "**Kabe Kavseyn**"i sûtretinde zuhur ettiği vakit böylesinin hâli **ikinci beka** olur. Bundan dolayıdır ki,

gündüzün zuhuru, şiddetli ve sıfatlar âleminin eserleri kuvvetli olduğundan öğle namazı dört rekât ve iki ka'deli olarak farz kılınmıştır. Onlardan birincisi ilk bekaya, ikincisi ikinci bekaya işarettir. Akşam namazında da iki ka'de emredilmiştir. Çünkü akşam, [vr. 56/a] sabahın tafsilidir, ondaki kemal kuvveti bilfiil akşam namazında zâhir olur. Ayrıca üç rekât, kendilerine sabahın iki rekâtında işaret edilen celâl ve cemâl'in toplandığı kemâl'e işarettir. Bu teaddüt, mertebeler arasındaki imtiyazın tafsili içindir. Aksi hâlde kalb, içine ancak bir teveccüh alabilirdi. Bunun için Yüce Allah şöyle buyurur: "Allah, insanın içine iki kalb koymamıştır." (33 Ahzab/4). Eğer insanın iki kalbi olsaydı, bir rekâtlı namazdan men edilmezdi. Çünkü o takdirde, her bir kalb için biri ötekine eklensin veya eklenmesin, birer rekât olurdu.

Kuûd ve beka tamamlandığı vakit, fânî-bâki olan imam iki yerin ehline selâm verir. Yani, cennet ehline beka ve selâmeti bildirir, cehennem ehline de fenâyı ve orada selâmete ereceklerini bildirir. Cennet ehlinin selâmeti ruh ve cisimle birlikte dir. Cehennem ehlinin selâmeti, sadece ruh ve sır iledir. Onlar, cismânî, hatta ruhânî olarak ebediyyen azab görürler. Zira cisim ve rûhun her ikisi de mahlûktur. Cehennem ehlinin cisimleri için ve ruhları için selâmet yoktur. Bu husus ayakların kaydığı yerlerdendir, anlaşılması ve tadılması, ancak doğru, açık ve kuvvetli keşif ile mümkün olur. İşin nihâyeti şu ki, mutlaka ancak Allah'a dönecelerdir. Allah Teâlâ ise selâmete kavuşturucudur. Allah'ın "*Rahmetim gaza-bımı geçti.*"²² sözü buna işarettir. Gazabın taallûku ârizî, rahmetin taalûku zâtîdir. Zâtî olan, ârizî ile zâil olmaz. Her ne kadar Allah'ın sıfatlarının kendisine takdim ve tehiri söz konusu olmazsa da, burada rahmet önce zikredilmiştir. İyi anla ve senin için, ezel sırrının ebed aynasında celâl sûretinde değil, fakat cemâl sûretinde zâhir olmasına çalış. Aksi hâlde hâlin yıllarca kahır olup kalır.

Aşk Ateşi

Ben cehennem ateşini şiddetli olarak tavsif ettim. O, dünyadaki aşkın sûretidir. Aşkın kuvvetli olduğu her durumda yanma ziyâdeleşir ve matlûba ulaştırın küllî fenâ hâsil olur. Dünyada bu aşkın ateşiyle yanan kimse için [vr. 56/b] âhirette cehennem ateşiyle yanmaya ihtiyaç yoktur. Zira aşk ateşi cehennem ateşinden şiddetlidir. Bu sebeple, şayet cehennem azablandırılacak olsaydı, muhabbet ve aşk ateşiyle azab edilirdi. Fakat aşk insana mahsus olduğu için, böyle bir azablandırma olmaz. Buradan da insanın ve meleğin kemalının son noktası anlaşılabilir olur. İnsanı topraktan yaratıp da, sevgililerin en değerlisi kılan Allah'ı tesbih ederim.

Namazın selâmlarında, başka bir işaret vardır: Namaz kılan, vuslat ve cem'in ancak tevhit ile olacağına işaret olmak üzere, namaza tekbirle girer; ayrılık ve fark'ın ikilikle olacağına işareten namazdan iki selâmla çıkar. Tevhide girdiği va-

kit, vuslat âlemine girmiş olur. Buradan, namazın maddî şekli ile elde edilen manevî mi'râcın değeri anlaşılmış olur. Bunun için Peygamber (a.s.), daimi mi'racta olmasına rağmen, "Bizi rabatlat ey Bilâl."²³ buyurmuştur.

Lâkin mir'actan mi'raca fark vardır. Nitekim mutlak tecellî ile mukayyed ve husûsî tecellî arasında da fark bulunur. Allah'ın, Hz. Ebu Bekir (r.a)'a özel olarak tecellî ettiği söylenir. O, bu durumdaki mü'minlerin ilkidir. Bununla rü'yetin başlangıcına ulaştıran ilâhî ma'rifet kapısı açılır.

Mi'rac

Burada başka büyük bir sırr daha vardır: Peygamber (s.a.v.), mi'racta iki defa ka'dede bulundu. Birisi, Rabb'inin "Ey Muhammed dur, Rabb'in salât ediyor" dediği sıradaki uruc hâletidir. Yani, yürümeği bırak, hareketten kesilip otur, zira ilâhî hikmet inişi icap ediyor.

Öteki, Musa (a.s.)'ın: Ey Muhammed, dur, Rabb'ine dön ve O'ndan hafifletmesini iste, demesiyle Hz. Musa'ya dönüşü sırasındaki nüzul hâletidir.

Birincisi fenâ kuûdü, ikincisi de beka kuûdüdür. Birinci ikinciye eklendi de teaddüt hasıl oldu. Namaz, iki kuûdün sırrını içine alır durumdadır. Makam, birinin ötekine tatbiki sûretiyle ikisinin de sûretinin husûlünü gerektirir. Manasız lâfız olmadığı gibi; herhangi bir sûret yoktur ki, bir hakîkatı bulunmamış olsun. [ur.57/a]. En azından, bunlar birbirini te'kid eder.

Peygamber (a.s.)'ın, altıncı semâda Hz. Musa ile karşılaşması, tenezzülât (inişler)'dan geri kalanın beş olduğunu gösterir. Hatırla ve ganimet bil (faydalan).

Ka'de

Bu makamın esrarındandır ki: İnsan, ömrü boyunca iki defa oturur. Birisi, vukuf yaşına ulaştığı vakit sûreten olur. İkinci oturuş, kemâlinin son noktasında vukufu sırasında mânen olur. Nitekim Yüce Allah buyurur: "Bildikten sonra bir şey bilmesin, diye." (16 Nahl/70).²⁴ Yani kemal bakımından erzel-i ömre ulaştığı vakit, orada durur, ilmi bilgisizlik hâlini alır, çocukluğa benzer bir hâle döner. Her başlangıç ve son, şekilce birbirine benzer. Görmüyor musun, Allah Teâlâ beşerin babası Âdem'i babasız olarak yarattı. Âdem'in çocukları kemal cihetiyle İsa ile son buldu; aynı şekilde o da babasızdır. Kezâ iş, Muhammed (as.) ile başladı, Muhammed el-Mehdî (r.a) ile son buldu.

Kıyam

Bu makamın sırlarından biri de şudur: Her kıyam meşakkatli olur. Bunun için

²³ Ebu Davud, K. Edeb, 86.

²⁴ Âyetin tamamının meâli şöyledir: "Allah sizi yaratmıştır, sonra öldürecektir. İçinizden bir kısmı da ömrünün en fena zamanına ulaştırılır ki, bilirken bilmez olurlar."

Allah gündüzü istek (ibtigâ) zamanı kılmıştır. Her kuûd (oturuş)'da rahatlık vardır. Bunun için Allah, geceyi dinlenmeye tahsis etmiştir. Kâmillerin bâtını için olanı hariç insana, dünyada rahatlık yoktur. Onlar, kalb ve kalıp itibarıyla âhirette rahat ederler. İnsan-ı kâmil, nüzûl ve bakasından dolayı, zâhiri itibarıyla avâmın belâlarına mâruzdur. Bu, onun ağyardan gizlenme sebeplerinden biridir. Onun hâli, dünyâda mâkullerin hâline tâbidir. Cennette ise, hâlleri kendilerine tabidir. Tâ ki hastalanmasınlar, ihtiryarlamasınlar, dünya insanların belâları gibisine mâruz kalmasınlar. Çünkü insân-ı kâmil orada, zâhiren ve bâtinen mahfuzdur ve selâmettedir. Gerisini ona göre kıyas et. Bu durum, Allah'ın fazlı ve nimetidir, yüce şânını tazim içindir.

Ehl-i dünya, dünyada iken O'nun yüce şânını bilseler, O'na hizmetten fazla olarak kulluk ederlerdi. Fakat Allah, şânını gizlemiş ve müteşâbihlerden kılmıştır. Bunu da tevillerin hakikatlerine ve müteşâbihlerin sırlarına ulaşınca kadar muhkemlerle çalışmaları için yapmıştır. [vr.57/b]

Beşinci Soru

(Gündüz ihfâ ile olmuşken kırâat fi's-salât / Cum'a ve rydin salâtı içre olmamak nedir?)

Namazlarda kıraat gündüz gizli olduğu hâlde, Cuma ve bayramlarda cehri olmasının hikmeti nedir?

Cevap: Şüphesizdir ki, âriflere göre Kur'ân Allah Teâlâ'nın kelâmıdır, kelâmı da sıfatlarındandır. Sıfatların şânı gizlilik değil zuhurdur. Zira gizlilik, sıfatların değil zâtın özelliğidir. Aksi hâlde, isim ve sıfatların tecellileri, yüce eserleri ile zuhur etmezdi. Bu yüzden, İslâmın ilk zamanlarında, gece ve gündüz Kur'ân'ı cehri olarak okurlardı. Fakat, Kureyş kâfirleri, işittikleri zaman Kur'ân hakkında ileri geri konuşur olunca, mü'minler gündüz okumaktan men edildi. Geceleyin aslı üzere cehri okuma devam etti. Zira, düşmanlar gece uyuyorlardı, onlardan mü'minlere bir zarar gelmiyordu. Bu, o konuda şer'î bir sebeptir.

Gündüz ve Gece

Zevkî hikmete gelince: Gece, Zât sırrının mazharı olması dolayısıyla; sevenin, münâcat ve Allah'la birlikte konuşmak için ortaya çıkma zamânıdır. Gece, her ne kadar hakikatte gizliliğin mazharı ise de, âriflere vâki tecellilere nisbet edilince zuhûrun mazharıdır. Onun için İsrâ hâdisesi geceleyin vuku bulmuştur.

Cinsî münasebette asıl olan, geceleyin yapılmaktır. Bunun içindir ki, vuslat sırrının zuhuru ve ayrılık libâsı ile gizlenmenin son bulmasına işaret olmak üzere, her kadın kocası ile ancak gece zifafta bulunur. Gecede bir gizlilik ve nice zuhur vardır.

Gündüze gelince, gerçi o, hakikatte zuhur yeridir. Fakat, sıfatlar perdesine

nisbetle gizliliğin mazharıdır. Bunun için Allah fazlını ve uzun bir gölge gibi kâinata yayılan geniş rahmetini istemek için, gündüzleri hareket hâlinde olmayı emretti. Buradan hareketle, gündüz, nûrânî hicâba (örtüye) işaret oldu. Bu, zulmânî örtüden sonra gelir. Zira gündüz, geceden sonradır. Hadis-i Şerifte "Hicab nurdur." buyrulur.²⁵ Bu, birinci örtüye işaretler. Başka bir rivayette "Hicab ateştir." denir.²⁶ Bu da ikinci örtüye işaretler. Bunun tafsili yetmiş bindir. Sâlik için [vr.58/a] örtüsüz olarak mutlak zâta ulaşıncaya kadar, hepsini kat etmek icab eder. Tabiat örtüsünün, örtülerin en büyüğü olduğu bilinir. Nur Hz. Âdem'in, ateş Hz. Havvâ'nın mertebesidir. Havva, tabiat mertebesine işaretler, ateş de böyledir. Âdem'e nisbetle zuhûrun şiddetinden dolayı, Havva ateş olarak tabir olunmuştur. Ateş, nûra nisbetle şiddetlidir. Ateşin aslı nurdur, fakat ateşte bulunan fazla bir vasıf, ikisini ayırmıştır. Ellerin dönüş yeri kürek kemiği ve kasık olduğu gibi, ateşin döneceği yer de nurdur. Artık buradan anlaşılmalıdır ki, gece için uygun düşen cehr (açık olmak), gündüz için ise ihfâ (gizlemek)'tir.

Evvelce işaret ettiğimiz gibi; bayram ve cuma, cem' ve vuslat âleminden haber vermekte bulunduğundan, bu namazlarda cehrî okumak vaz'olundu. Bu ikisi, insanların toplanması için cennetteki cem' makamına benzerler. Bu yüce makamda toplanmaları, izdivâc vaktine işaret olduğundan, gelinlerin yaptığı gibi, yeni elbiselerle süslenmek sünnet olmuştur.

Bütün bunlar havâssa nisbetledir, dersen cevabı şöyle olur: Her durumda Allah'ın kendilerine gizli olmadığı daha seçkinlere (ehass) gelince; cehr ve ihfâ (açıklık ve gizlilik) onlar için müsâvîdir. Zira onlar, kelâm-ı nefsî mertebesinde cehr ve ihfânın mebbeine ulaşmışlardır.

Silsile-i Merâtib

Ben derim ki, silsile-i merâtibe riâyet lâzımdır, çünkü intizam böyle sağlanır. Nitekim, hakîkatte avâm havâssa, havâs da daha haslara tâbidirler. Birinci durum cennet ehlinin hâli, ikincisi ise dünya ehlinin hâlidir. Nitekim, evvelce buna işaret etmiş ve şöyle demiştik: Hâsalar, bütün zamanlara nisbetle bir makamda beklemeler. Kendilerine vâki tecellî zamanlarının en değerlisi, gecenin fecre yakın kısmı, sonra ilk kuşluk vaktine kadar olan süredir. Bilâhare, inkişafta bazı zayıflamalar başlar ve genelde, ikindiye yakın zamana kadar gizlilik husûle gelir. Daha sonra yatsıya kadar hâl yenilenir. [vr.58/b]. Bilâhare yatsıdan sonra gizlilik (istitar) yenilenir.

Bunlar gün içerisindeki farklılıklardır. Aylardaki farklılığı buna kıyas et. Yani bir günün çeşitli bölümleri, tecellî ve istitarda nasıl farklılık arz ediyorsa, kezâ haftanın günlerinin birbirine nisbeti, bir günün vakitlerinin birbirine nisbeti gibidir. Aylar da böyledir, ehli olan anlar. Bu azîz ve alîm olan Allah'ın takdîridir.

25 İbn Mâce, Mukaddime, 13.

26 Müslim, İman, 79.

Zamanlar farklı olduğu gibi, mekânlar da farklıdır. Üç meşcid²⁷ ve benzerleri, yeryüzünün başka bölgeleri gibi değildir. Hâllerin farklılığını da buna benzetebilirsin. Namaz hâli, tecellide başka hâllerden daha kuvvetlidir. Peygamber (a.s.)'in "*Bilal bizi rahatlat.*" sözü buna delildir. Yani biz, namaz dışında beşerî meşakkatler ve kevnî gizlilikle denenmekteyiz. Bizim için ancak namaz içinde rahatlık vardır. Namazın mânevî mi'rac olması dolayısıyla, gözlerden kevnî örtüler kalkar ve ilâhî âlemde tam inkişaf hâsıl olur. Bunun için namaz, gözün nûru ve sevinci kılınmıştır. Zira insan, sevgiliyi gördüğü vakit üzüntüsü kalkar, kalbinde anlatılmaz neşe ve ferahlık hasıl olur. Ey arkadaş, eğer sen cem'a ve fenâsına ulaşmışsan, Kur'ân'ı cehrî olarak okuyabilirsin, bunun künhünü de ancak beyan ehli olan açıklayabilir. Çünkü o Allah kelâmıdır, Allah kelâmı kula nisbet edilmez. Ne de olsa o kuldur, kul ise yorgundur.

Ene'l-Hak

Kim "Ene'l-Hak" (Ben Hakk'ım) derse, o, hüviyet mertebesinde Hak'tır. Şayet hüviyete işaret ederek "O Hak'tır" derse Müslüman olmuş olur. Sonra, vahyi sana ulaşmadan Kur'ân hakkında acele etme. İhfâ makamında cehr olmaz. Kalb hâli ve hakikat mertebesi olan ihfâ tamamlandığı vakit cehr gelir. Cehr, lisânın hâlidir ve şeriat mertebesidir.

Bayramlarda cehrî ol (cehr yap, açık ol), onlar fenâ ve beka bayramıdır. Ebû Yezid ve benzeri cehrî oldu (açık etti). Şayet başkası işi açık etseydi, parça parça doğrarlardı. Cumada da böyle yap. Cuma, özel haşırda kuvvelerin kalb makamında toplanmasıdır. [ur.59/a]. "**Bugün hükümlerlik kimindir? Gücü her şeye yeten tek Allah'ındır.**" (40 Gafir/16), âyeti ile cumada da cehr yapılır (açık edilir). Bu, ihfânın kendisindeki cehr ve ibtânın (gizlemenin) kendisindeki ızhardır.

Cuma-Bayram

Cuma haftada bir kerre gelir. Hafta ile murâd edilen, Sünbüle burcunun deverânıdır. Cuma, yukarıda geçtiği gibi yedinci bindedir. Bayram, senede iki kerre gelir. Zira oruçlu için iki ferahlık vardır. Bir ferahlık, iftar sırasında, bir ferahlık Rabb'ine kavuştuğu sıradadır. Seneden kastedilen, mutlak olarak ömrün senesidir. İftarın ferahlığına ilk bayramla işaret olunur. Bu, tabiatın ferahlık duymasıdır. Bu, riyâzat ehlinin yolu olan dâimî imsak için hayatta bir defa olan ferahlıktır.

Kavuşma ferahlığına ikinci bayram ile işaret olunur. Bu, rûhun ferahlık duymasıdır. Her ne kadar tecelliler çeşitli ise de, bu da, şühûd ehlinin yolu olan tecellilerin devamı için bir defa olan ferahlıktır. Bunun sırrı bayramın maddî yönü ile ilgilenenler için, ikinci bayramın zâhirinin haccın tamamlanmasına ve Kâbe'nin ziyaretine bağlı bulunmasıdır. Bâtın ise, bayramın manevî yönü ile ilgile-

27 Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ.

nenler için, kalbî niyetin tamamlanmasına, bir olana rûhen teveccühe, sırrî olarak Zât'a meyletmeye ve fenânın son noktasına Ev'in sahibini ziyaret etmeye bağlıdır.

Ömür boyu oruç tutan bir tek defa iftar eder; o, maddî ferahlığın sebebidir. Sonra onun işi, fenâ sırasında, tabiatın ve onun formalitelerinden, manevî ferahlığının sebebi olan lika-i Rabbanîsine havâle olunur.

Buradan anlaşılır ki sâlik, tabiat makamında zikri açık yapar, bu ilk cehrdir. Sonra hakikat makamında tebliği açık yapar, bu ikinci cehrdir. İnsanların bayramda bir araya gelmeleri; peygamberlerden sonra Allah'a herhangi bir hucdet olmaması için Kur'ân'ı ve ahkâmı dinlemeleri bu husûsa delâlet eder. Bunun içindir ki Cenâb-ı Hak "Sana buyrulmuş açıkça ortaya koy!" (15 Hicr/94), buyurur. Yani onu, asla bir kimseye benzemeyecek şekilde apaçık bir tarzda ortaya koy, demektir.

Bayramların belirlenmesi, onlardaki açık (cehri) okuma, Medîne'de vuku buldu. Zira Medîne, açıklığı icab ettiren beka makamıdır. Cuma da böyledir. Peygamber (a.s.), cumayı ilk olarak Kubâ yakınında Benî Sâlim'de kılmıştır. [vr.59/b]. Burada fenâsı ve bekası olmayanın, sürûru olmayacağına bir işaret vardır. böylesinin sürûru, ârızî bir işten dolayı ârızî bir sürûrdur, yakın zamanda yok olur gider.

Fenâ ve beka sahiplerinin sürûruna gelince, zâtî bir sebeple bizzat sürûrdur. Herhangi bir hâlde değişmez. Bu yüzden, havâss için tesellî ancak Allah Teâlâ'ya vuslattan sonra hâsıl olur.

Burada başka bir sır daha vardır: Cem'iyet (toplanma) üçtür; fiiller makamında kalbin toplanması, sıfatlar makamında rûhun toplanması ve zat makamında sırrın toplanması. Bunların sayısı, iki bayramda cumanın sayısı kadardır. Sırrın cehri, rûhanî kuvvetlerin işitmesi içindir. Rûhun cehri, kalbî kuvvetlerin işitmesi içindir. Kalbin cehri, nefsanî kuvvetlerin işitmesi içindir.

Nefs mertebesinde cehr yoktur. Nefs fark zümresinden olması dolayısıyla münferiddir. Münferid olan, cehr ile ihfâ arasında muhayyer olmakla beraber, gece içindir. Fakat gündüze ait münferid böyle değildir. Bayramlar ve Cuma, ancak cemaat içindir ve cehr sadece onlara mahsustur. Allah'tan ihfâ ile dili köreltmesini, cehr ile uzatmasını niyâz ederiz. İyi bil.

Altıncı Soru

(Çün yakın ola kıyâmet mağribî olup şems / Kenz-i garba girip andan yine doğmak nedir?)

Kıyamet yaklaştığı vakit, güneşin batıya geçip yine oradan doğmasının hikmeti nedir?

Cevap: Bu söz, kendinden önceki ve sonraki sorulara -ilgi dışı olması dolayısıyla- yabancıdır. Zikre konu olması, bahsi geçen namazların vaktini belirleyen güneş dolayısıyladır, denebilir.

Kıyametler

Bil ki kıyâmet ya küçüktür, ya büyüktür. Büyük kıyâmet, ölenin görünüşüyle (sûretiyle) yok olmasıdır. Onun da bir takım şartları vardır. Güneşin batıdan doğması bunlardandır. Bu, İbrahim (a.s.)'ın Nemrud'a "Onu batıdan doğdur." (2 Bakara/258), sözünü tasdik içindir. Allah'ın, güneşi batıdan da doğudan da getirmeye gücü yeter.

Küçük kıyâmete gelince; tabiatın şehvetlerinden kesilmeyi; nefsin, arzularından; kalbin, ahlâkından; rûhun, ilimlerinden; sımın, meyillerinden fânî olmasıdır. Ona küçük kıyâmet denmiştir. Çünkü görünüşte küçük âlem olan insanda vuku bulur. Onun da bir takım şartları vardır. [vr.60/a]. Bundan öncekinin aksine, ruh güneşinin cesed mağribinden doğması gibi. Bundan önceki kalb-i a'lâ ufkunda idi. Güneşin nûru gibi, onun da nûru vardır. Fakat, güneşin nûru gibi o da kaybolan cinstendir. Onun nezdinde bulunan küllî fenâya yaklaşınca, nur ve zulmet eşit olur, belki de nur zulmete döner. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurur: "*Şüphesiz Allah halkı zulmet içinde yarattı...*"²⁸ Yani onları Âdem zulmetinde takdir etti, sonra üzerlerine kendi nûrundan serpti. O, vücud nûrudur, güneşin nuruna hayat verir de güneş doğar; aslında güneş ışıksızdır.

Cesed mağribinden doğuşu ile kastedilen şudur: Cesed, batı taraf gibi zulmânîdir, nitekim ruh da doğu gibi nuranidir. "Doğu ve batı Allah'ındır." (2 Bakara/115), âyeti ile buna işaret vardır. Güneş, ışıksız kalıp, cesedin zulmânî taayyününden fânî olması gibi nûrânî taayyününden fânî kılınca, ilk hâline döner ki o ilk hâlinde Allah, güneşi zulmette yaratmıştır, kendisi ne parlıt ne de siyahlık olmayan âlemedir.

Allah, güneşe zâtî olarak tecelli etti, böylece o nurla doldu, sonra ondan kuvvelere, sonra uzuvlara taşıtı, nihâyet varlığın bütün parçaları nurla doldu. Şu âyet buna işarettir: "Yeryüzü Rabb'inin nuruyla aydınlanır." (39 Zümer/69). Peygamber (s.a.v.) da "Allah'ım beni nur kıl."²⁹ buyurur.

Âdem'e Tecellî

İlâhî tecellî ile birlikte rûhun hâli, kendisine ilk üflenişinde cesedin ruhla birlikteki hâli gibi olur. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurur: "*Allah Âdem'i yarattı ve ona tecellî etti.*"³⁰ Yani ona ilk olarak ruh sûretinde, sonra bütün isim ve sıfatları ile hattâ zâtının nûru ile tecellî etti. Böylece Âdem, başka varlıkların aksine bütün bu tecellîlerin mazharı oldu. Tecellî menbaından herkes içeceği yeri bildi.³¹ Keza insanlardan gayrisi mutlaka ruh menbainı bildi. Çünkü rûhun bir sû-

28 Tirmizî, İman, 18.

29 Müslim, Salâtü'l-Müsâfirin, Hadis No:187.

30 Bursevî bu ifâdeye *Kitabün'n-Netice*'de de yer verir. Bk. Ali Namli-İmdat Yavaş neşri, İstanbul 1997, c. I, s. 351 ve c. II, ss. 97, 102 ve 308.

31 Bk. 2 Bakara/60.

reti, bir de hakîkati vardır. Sûreti, zâhir ehlinin anladığı tarafı, hakikati ise hakîkat ehlinin anladığı tarafıdır. Allah Teâlâ'nın şu sözü buna işarettir: "O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur." (17 İsrâ/44). Açıktır ki, Yüce Allah celali te-cellisinin sûreti ile, rûha kahır ile muamele etmiş ve taayyünü izâle etmiştir. Böy-
lece o, cesed mağribinden doğar olmuştur. Onun vücûd âlemini aydınlatacak ışığı yoktur. [vr.60/b] Allah Teâlâ'nın "tek ve kahredici" (40 Gâfir/16) sözü buna işarettir. Bu konuda düşünürsen sana onun açık sırrı keşf olunur.

Gece-Güneş

Bu hususta başka bir cevap daha vardır: Gece, zulmânî hicâbın taayyününe işaret olduğu gibi; güneş de nûrânî hicâbın taayyününe işarettir. Dâbbetü'l-arz, süflî ve hayvanî tabiatın sûretine; Deccal, nefsânî taayyünün misâline işarettir. Kıyâmet yaklaştığı sırada, zulmânî hicâbın galebesi ile durum değişir. Âlem, gece gibi iyice zulmânî (karanlık) olur. Tabii süflî hâllerin zuhuru ile de insanlar, hayvanlar gibi olur. Kezâ nefsânî gâilelerin hücumu ile, bu zamanın şeriat ve hakîkat nûrundan uzak olması dolayısıyla, bedenlerin ruhlardan ayrılmasından sonra başkalaşması gibi, her şey bilinen şekillerinden başka hâle gelir. "Küçük fenâ" sayılan tabii ölümün vukuu sırasında tevbenin kabul olmaması gibi, o vakitte tevbe kabul olmaz.

Bu ümmetin ömrü, çoğunlukla 60 ile 70 arasındadır. Onun için bu hususa işaret eden tövbe babı senesiz olarak meydana çıktı. Bu bâb, güneşin batıdan doğma sırasına, yani ruhun ceseden ayrılma zamanına tâlik edilmiştir, kabul ve ikbal zamanı son buldu.

[Sayfa kenarındaki ilâve]: Bu makamın tahkiki: Güneşin doğudan doğması, Hz. Muhammed'in şeriatinin zahiri ve bâtını ile bekasına işarettir. O, idâre edici ilâhî ruhun sûretidir. (Bir kelime okunamadı) Güneşin batıdan doğması, şeriatin hükmünün son bulmasına işarettir. Bu ise, bedenleri idare eden hayvanî rûhun sûretidir, özelliği beden mağribinden doğmaktır. Velhâsıl, hayvanî ruh beden mağribinden (batı tarafından) doğduğu vakit, kuvveleri ve uzuvları hükmü altına alır ve insanlar, hayvanlar gibi olur. Güneşin batıdan doğmasında da buna işaret vardır. O sırada hâl tersine döner, işler değişir, zahirden bâtına intikal eder. Mushafklar kalkar, kalplerden ilim yok olur. Geride sadece cehâlet ve hayvânî sıfatlar kalır. Allah bizi bundan korusun.

Yedinci Soru

(Ziyâde tekbirleri yedin nedir hem idicek / Her birinde ellerini abdî kaldırmak nedir?)

Bayram namazındaki ziyade tekbirlerin ve o sırada elleri kaldırmanın hikmeti nedir?

الى مقام الاصلية ولقوله تعالى معنوا اخبار العنود واورد القدمين
 الحمدوك فقال انما العبد لالا اله الا الله وفيه تاريب عظيم لافيين واختلفت
 الروايات في الزيادات والكل منها ووجه فانها رجعت الى الحسن من انقلاب النبوي
 فقد يعلم ان زيادات است فيقف هناك وقد يعنى المقام به هو ازيد من ذلك
 فيزيد عليها الا ان حصل الاطمئنان ويرفع اليد في كل منها تحقيقا منه ونظما
 للبلغ بالصورة فرفع اليد من لاله وقوله الله اكبر من لاله الله وانما غيرهما
 اولاً ثم كبر لان النفي مقدم على الالباب في كلمة الشهادة وحقيقة انه اليعنى
 عبارة عن التوجه واليسم عبارة عن التعريف فرفع اليد عبارة عن تبتدأ تروا والاله
 ورا الظهور ونفي الكبر بما فيها وقوله الله اكبر يا اكبر يا من لا اله الا الله في
 السموات والارض وهو العزيز الحكيم وكذا العنان اسارة الى الارض فاذا
 عمى ان لم يفتها انفتح بصيرة العيان فكيف يعبر بعد ما ان عمى
 هذا ونفتح بهذا المقدرات الوقت لا يتخرفون ذلك انه نشأ من الله
 مما لا يحصر في المحصور في المحصور ما لا يمكن حيا عن ان الله ان يفتي الاله
 لان كل كلمة بالنسبة الى مجموعة المتكلمة ومطلوبة الكفاية وقد قالوا قولوا لا اله الا الله
 مرادها كلمات رتبة لغز البحر قبل ان تغد كلمات رتبة الاله كلمات رتبة رتبة
 ومقدورات وانما يفتي البحر كونه مراداً متناهي وان الله محدوداً محيطاً
 وقد وقع في ان اليوم الموقوف في الشهر الموقوف في السنة التي تغير الابل
 المهور لا يقم قد نزل الاله لا اسفل التطور بيده انما جاءت
 لاجل الحج البروز وانه اكبر من عبده والصلوة عليه فورد

Cevap: İnsanların Resûlullah (s.a.v.)'e karşı korku ve saygıları büyüktü. Çünkü o, ism-i a'zam'ın hakiki olarak mazharı idi. Nitekim insanlar sultana karşı da korku ve saygı duyarlar, zira o, bu toplayıcı ismin sûretâ mazharıdır. Bunun için "*Sultan Allah'ın gölgesidir.*" denmiştir. Yani hakikat-i ilâhiyenin gölgesi demektir. Heybet ve celâl bakımından gölge, bu mevkide olursa, gölgenin sahibi hakkında fikrin nedir?

Bayram Tekbîrinin Hikmeti

Devr-i saâdetde insanlar, bayramlarda çeşitli kabîlelerden sayısız şekilde toplanırlar ve Peygamber (as)'i görmek için tehâcümde bulunurlardı. Ona karşı oldukça ta'zimkâr davranırlar, büyüklük ve ululuğu kendisine yöneltirlerdi. İşte bayram namazını ziyâde tekbirlerle kılmak Peygamber (as)'in emridir. Tekbirlerin her biri, ululuğu kendi nefisinden nefyedip, Allah Teâlâ'ya yöneltmeye işarettir. Bunun için Hz. Peygamber (as), İsrâ gecesinde [vr.61/a] Ahadiyyet makamına ulaşmış, Allah'a manen mülâki olduğu vakit, kulluğu seçti; kıdemi hudûstan ayırdı ve "Ben kulum, Allah'tan başka ilâh yoktur", dedi. Burada ârifler için büyük bir tedip vardır.

Ziyade tekbirler konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır ve her birinin bir yönü vardır: Onlar peygamberin kalbinin itmi'nân bulması içindir. Ziyade altı tekbirle itmi'nân bulup, orada durabilirdi. Bazen de makam, bundan fazlasını icab ettirir ve itmi'nân hâsıl oluncaya kadar ilâveye devam eder; her birinde nefyi tahkik ve manayı tatbik için elleri kaldırırdı.

Elleri kaldırmak Lâ ilâhe yerinde, "Allahü Ekber" ise illallah yerindedir. Önce eller kaldırılır, sonra tekbir alınır. Zira kelime-i şehâdetde nefy, isbattan önce yer alır. İşin hakikati şudur: Sağ el âhiretten, sol el dünyadan ibarettir; elleri kaldırmak ise dünya ve âhireti elden çıkarıp arka tarafa atmak ve her ikisinde de büyükleme yok etmekten ibarettir.

"Allah-ü Ekber" sözü; Azîz ve Hakîm olan, göklerde ve yerde ululuk kendine mahsus olan Allah için, ululuğu isbat etmektir. Kezâ gözler de iki dünyaya işarettir. Sâlik her ikisine gözünü yumarsa, gayb tarafına basireti açılır ve körlükten sonra görür hâle gelir.

Artık bu kadarla son verelim. İlahî sırlar sınırsızsa da, vaktin bundan fazlasına tahammülü yoktur. Sınırsız olanı sınırlamak cidden imkânsızdır, fakat ârif olana işaret kâfidir. Zira ârife nisbetle her kelime, manalar mecmûsü ve hakikatler ambarıdır. Hak Teâlâ şöy le buyurur: "De ki, Rabb'im'in sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa, Rabb'im'in sözleri tükenmeden denizler tükenirdi." (18 Kehf/109). Yani Rabb'im'in kelimeleri tükenmez, onlar O'nun mâlûmatı ve takdîri dâhilinde olan şeylerdir. Denizler geniş ve ihâtalı da olsalar, sonlu bir mürekkep oldukları için tükenirler.

Bu satırlar takdir edilen gün, ay ve senede Yüce Varlığın, satırların en aşağısına indirdiği bir kalemlle, mebrur Hac için Ev'in yapılmasına yardım eden (İsmâ-il)'nin eliyle ortaya çıktı. Ve lillâhi'l-hamdü alâ abdihi ve's-salâtü alâ bed'ihî ve avdihî.

Abstract

Ismail Hakki Bursevi has a manuscript treatise titled *Ecvibetu'l-Hakkiyye*, and it consists of the answers and annotations to a verse containing seven questions. These questions are about the wisdom in making the *but-be* (sermon) before the prayer at the Friday Prayer, and after the prayer at the Festival Prayer, the reason why prayer is to be performed five times a day, the number of the *rekats* (cycle) of prayer, the reason why *suras* are read in silence in day prayers and out loud in night prayers, the inner meaning of the prophecy that the sun will rise from the West when the Doomsday is near, and the wisdom in taking extra *tekbirs* at the Festival Prayer.

Answering these questions, Ismail Hakki Bursevi makes very interesting explanations about the wisdom and inner meanings of mentioned issues and prayers. This study contains the Turkish translation of the said treatise. Wherever necessary, subtitles have been added, and brief explanations have been provided in footnotes.

“Benim yetişme tarzım rasyonalisttir. Hukukî çalışmalar ve incelemeler bana, inandırıcı bir şekilde tarif ve ispat edilemeyen her şeyi reddettirmiştir. Muhakkak ki, ben namaz, oruç vs. gibi İslâmî vazifelerimi tasavvufî sebeplerle değil, hukukî sebeplerle ifa ediyorum. Kendi kendime diyorum ki: Allah benim Rabb'imdir, Sahibim'dir. O bana bunları yapmamı emretmiştir, o hâlde yapmalıyım. Bundan başka hak ve vazife birbirine bağlıdır. Allah bunları ber istifade edeyim diye bana emr etmiştir; o hâlde yapmalıyım. bundan başka, hak ve vazife birbirine bağlıdır. Allah bunları ben istifade edeyim diye bana emr etmiştir; şu hâlde ben O'na şükretmekle vazifeliyim.”

“Batı toplumunda, Paris gibi bir muhitte yaşamaya başladığım zamandan beri hayretle görmekteyim ki, Hıristiyanların İslâmiyet'i kabûlü; onları İslâm'ı kabûle sevkeden ne Ebû Hanife, ne de İmam Mâtürîdî'dir. Fakat Muhyiddin Arabî'dir. bu konuda benim de şahsî müşahedelerim olmuştur. İslâmî bir konuda benden bir izah istendiği zaman, benim verdiğim, aklî delillere dayanan cevap sorunu tatmin etmiyordu; fakat tasavvufî izah meyvesini vermekte gecikmiyordu. bu konuda tesir gücümü gittikçe kaybettim. Şimdi inanıyorum ki, Hülâgû'nun yakıp yıkan istilâlarından sonra Gazan Han zamanında olduğu gibi, bugün en azından Avrupa ve Afrika'da, İslâm'a hizmet edecek olan ne kılıç, ne de akıldır; fakat kalb ve tasavvufur. Bu müşahedededen sonra tasavvuf konusunda yazılmış bazı eserleri incelemeye başladım. Bu, benim gözlerimi açtı. Anladım ki, Hz. Peygamber zamanındaki tasavvuf ve büyük İslâm mutasavvıflarının yolu ne kelimeler üzerinde uğraşmak, ne de manasız şeylerle meşgul olmaktır; fakat insan ile Allah arasındaki en kısa yolda yürümektir, şahsiyetin (insanı diğer hayvanlardan ayıran manada karakter, ahlâk ve insanlık) geliştirilmesi yolunu aramaktır. İnsan kendisine yükletilen vazifelerin sebeplerini arıyor. Manevî sahada maddî izahlar bizi pek uzağa götürmektedir; ancak manevî izahlardır ki, insanı tatmin etmektedir.”*

Muhammed Hamidullah

*Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, İst. 2002, ss. 542-543.